

АНОТАЦІЯ

Хомерікі М.М. Соціальна нерівність в реаліях системи освіти українського суспільства. Магістерська робота на здобуття ступеня магістра за спеціальністю 054 Соціологія. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра галузевої соціології. – Київ, 2020. – 105 с., 13 рисунків, список використаних джерел з 82 найменувань, з них 32 – сучасні англійськомовні джерела.

Дипломна робота присвячена аналізу системи освіти як середовища відтворення соціальної нерівності в Україні, чинників та факторів, що визначають соціальну нерівність в системі освіти. Наведено результати аналізу дослідження Аналітичного центру CEDOS «Освіта в Україні 2018», «Середній клас в Україні», міжнародного проекту PISA. Проведено експертне опитування «Нерівність доступу до освітніх послуг» та здійснено аналіз оригіналів звітів ряду європейських досліджень («Освіта батьків, клас та дохід, 2016 р.», «Міграція, освіта та нерівність» тощо).

Ключові слова: соціальна нерівність, система освіти, нерівність доступу до освітніх послуг, соціальна структура.

M.M. Khomeriki. Social inequality in the realities of the education system of Ukrainian society. Master's thesis on obtaining a Master's degree in the specialty 054 Sociology. - Taras Shevchenko National University of Kyiv, Department of Branch Sociology. - Kyiv, 2020. - 105 pp., 13 figures, list of used sources consists of 82 items, 32 of them are modern English-language sources.

The master's thesis is devoted to the analysis of the education system as an environment for the reproduction of social inequality in Ukraine, causes and factors that determine social inequality in the education system. The results of the analysis of the research of the Analytical Center CEDOS "Education in Ukraine, 2018", "Middle Class in Ukraine", the international project PISA are presented. An expert survey "Inequality of access to educational services" was conducted, as well as an analysis of the original reports of a number of European studies ("Parent education, class and income, 2016", "Migration, education and inequality", etc.).

Key words: social inequality, education system, inequality of access to educational services, social structure.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ В СОЦІОЛОГІЇ	10
1.1. Теоретичні підходи до дослідження соціальної нерівності.....	10
1.2. Соціологічний аналіз проблеми соціальної нерівності.....	16
Висновки до першого розділу.....	23
РОЗДІЛ 2. ЧИННИКИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ В СИСТЕМІ ОСВІТИ	24
2.1. Особливості розвитку нерівності в системі освіти.....	24
2.2. Детермінанти розвитку соціальної нерівності в системі освіти (на основі вторинного аналізу закордонних досліджень).....	35
Висновки до другого розділу	49
РОЗДІЛ 3. СИСТЕМА ОСВІТИ ЯК СЕРЕДОВИЩЕ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ В УКРАЇНІ	50
3.1. Соціальна нерівність в реаліях системи освіти українського суспільства.....	50
3.2. Соціальні чинники розвитку соціальної нерівності в українській освітній системі (за результатами опитування експертів).....	57
Висновки до третього розділу	72
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	79
ДОДАТКИ	88

ВСТУП

Актуальність теми. На сьогодні система освіти постає одним із соціальних інститутів, що бере участь у процесах структурування суспільства. Варто зауважити, що починаючи з середини 60-х років двадцятого століття, освіта все більше набуває чинника відтворення соціальної нерівності, адже основною функцією освіти стає не навчання, отримання кваліфікації та знань, а і спосіб досягнення життєвих цілей та інвестицій. Здобуті знання та кваліфікації певною мірою сприяють соціальній мобільності, доступі до інших соціальних благ, оскільки в суспільстві освоєння багатьох ролей та отримання певних статусів значною мірою залежить від навчання та організації освітніх інститутів.

Стратегія оновлення українського суспільства у поєднанні з євроінтеграційними чинниками дедалі актуалізують проблематику вищої освіти. Масштабність перетворень, необхідність подолання бар'єрів, які виникають на шляху модернізації освіти, соціальні очікування і ініціативи вимагають поглибленого осмислення усієї сукупності процесів, що відбуваються в суспільстві, і зокрема, впливають на освітню сферу.

Стрімке зростання цінності вищої освіти, докорінні зміни в українському суспільстві й суттєвий вплив глобалізації і ринкових відносин на всі сфери соціального життя потребують більш широкого контексту й нового, сучасного дискурсу досліджень інституту вищої освіти. Зважаючи на всі вищезазначені фактори, актуалізуються дослідження вищої освіти як окремого соціокультурного простору, і водночас – агента соціальних змін, що активно конструює соціальну структуру і створює нову соціокультурну реальність.

У теоретичних обґрунтуваннях трансформаційних процесів вищої освіти в Україні дедалі частіше з'являються спроби інтегративного осмислення крос-національних, системних, герменевтичних особливостей, які дають змогу адекватніше сприймати складні й неоднозначні зміни. За цих

умов актуалізується потреба в аналізі існуючих теорій вищої освіти, що допомогло би створити підґрунтя для координації досліджень окремих аспектів історичного, структурного, організаційного та аксіологічного напрямів.

Результати періодично повторюваного міжнародного освітнього проекту PISA уможливають виокремлення таких основних чинників відтворення нерівності в освітній системі, як соціально-економічне походження, тип поселення та гендер. Варто зазначити, що для відтворення нерівності в освітній системі найвпливовішим постає чинник соціально-економічного походження індивіда, що передбачає класову належність та освітній рівень батьків. Зважаючи на це, робота є доволі актуальною, оскільки аналізує вплив основних соціальних чинників на розвиток соціальної нерівності в системі освіти.

Ступінь наукової розробки теми. Нерівність в системі освіти сьогодні постає однією із найбільш актуальних соціальних проблем. Вперше в соціології проблему нерівності в системі освіти почали вивчати західні соціологи: Е. Дюркгейм, П. Сорокін, Р. Мертон, В. Мур, Т. Парсонс та інші представники функціоналізму. Істотний вплив на вивчення проблеми зробили роботи зарубіжних вчених: М. Вебера, Д.Дьюї, К.Мангейма, А.Шюца, Л.Альтуссера, Б.Бернстайна, Р.Будона, П.Берну, К.Флода, А.Гальсі, К.Дженкса, К. Девіс, А.Пареліуса, Н. Смелзер, П.Фрейре, які аналізують вплив різних соціальних чинників, що сприяють поглибленню соціальної нерівності в системі освіти. Дж. Коулман, Г. Беккер, П. Бурдье, Ж.-К.Пассерон в своїх роботах аналізують, яким чином соціальна стратифікація сприяє відтворенню нерівності в освіті. В сучасний період проблемам нерівності в системі освіти присвячують свої роботи такі дослідники: А.Г. Здравомислов, М.В. Ковтун, Д.Л. Костянтинівський, Ф.Е. Шерегі, В.В. Серіков, Г.А. Чередніченко, які розглядають проблеми професійної орієнтації молоді, життєві плани випускників шкіл. Грунтуючись на багатому

емпіричному матеріалі, вони приходять до висновку, що в системі освіти існують певні соціально-диференційні фактори, результатом дії яких стає нерівний розподіл освітніх можливостей між представниками різних соціальних груп. Такі дослідники як, З.Т. Голенкова, Т.І. Заславська, Е.Д. Ігітханян, В.В. Радаєв, Н.Е. Тіхонов, О.І. Шкаратан пов'язують нерівність в системі вищої освіти з соціально-класовими відмінностями в сучасному суспільстві і з механізмами соціальної мобільності.

В Україні проблемами соціальної нерівності в системі освіти займаються Р.Я. Левін, В.Д. Мулявка, С.М. Оксамитна.

Об'єктом дослідження є система освіти.

Предметом дослідження є система освіти як середовище відтворення соціальної нерівності в Україні.

Мета роботи полягає у аналізі системи освіти як середовища відтворення соціальної нерівності в Україні.

Реалізація вказаної мети передбачає вирішення наступних дослідницьких завдань:

1. Розкрити теоретичні підходи до дослідження поняття «соціальна нерівність».
2. Здійснити соціологічний аналіз поняття «соціальна нерівність».
3. Охарактеризувати чинники розвитку соціальної нерівності в системі освіти.
4. Проаналізувати детермінанти розвитку соціальної нерівності в українській освітній системі.
5. Описати прояви соціальної нерівності в Україні та світі (на основі вторинного аналізу соціологічних даних).
6. За результатами проведеного експертного опитування розкрити чинники розвитку соціальної нерівності в українській освітній системі.

Методи дослідження. Теоретико-методологічна база дослідження складається з концептуальних праць українських і зарубіжних дослідників

проблем становлення і розвитку соціальної нерівності в системі освіти, загальнотеоретичні положення класичної та сучасної соціології, пов'язані з проблемами соціальної нерівності. У підході вивчення розвитку соціальної нерівності також ґрунтуємось на фундаментальних загальнонаукових методах пізнання: системного, структурно-функціонального аналізу, порівняльного аналізу емпіричних даних. У процесі дослідження також були застосовані статистичні методи аналізу даних, процедури прикладного соціологічного дослідження.

Також застосовується вторинний аналіз документів та опитування експертів, а саме: аналіз результатів дослідження Аналітичного центру CEDOS «Освіта в Україні 2017», «Нерівність навчальних досягнень в українських школах за результатами ЗНО» та лонгitudне дослідження міжнародного освітнього проекту PISA (2018 року).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вторинному аналізі документів та опитування експертів, а саме: аналізі результатів дослідження Аналітичного центру CEDOS «Освіта в Україні 2017», аналізі результатів лонгitudного дослідження міжнародного освітнього проекту PISA (2018 року); розгляді теоретико-методологічних засад соціологічного дослідження соціальної нерівності в системі освіти; виокремленні соціальних чинників розвитку соціальної нерівності в освітній системі в українському суспільстві, аналізі ряду європейських досліджень, а також проведенні опитування експертів на тему «Нерівність доступу до освітніх послуг».

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів полягає в розробці методичних та прикладних положень, які оформлені у відповідні тенденції та можуть бути використані для здійснення подальшого аналізу соціальної нерівності в системі освіти. Дане дослідження несе інформаційну базу для визначення особливостей розвитку соціальної нерівності в українському суспільстві.

Коротка довідка про структуру роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури й додатків. У вступі сформульовано мету й завдання роботи та визначено методи аналізу даних. Аналіз особливостей соціальної нерівності та основні теоретичні підходи дослідження соціальної нерівності розкриваються у першому розділі.

В другому розділі охарактеризовано поняття чинників та факторів, що визначають соціальну нерівність в системі освіти. Наведено результати вторинного аналізу документів, а саме: аналіз результатів дослідження Аналітичного центру CEDOS «Освіта в Україні 2018», дослідження «Середній клас в Україні» та лонгітюдне дослідження міжнародного освітнього проекту PISA та опитування експертів «Нерівність доступу до освітніх послуг», а також здійснено аналіз оригіналів звітів ряду європейських досліджень («Вплив освіти на різницю в доходах та міжгенераційну мобільність, 2016 р.», «Освіта дітей мігрантів, 2016 р.», «Освіта батьків, клас та дохід, 2016 р.», «Міграція, освіта та нерівність» тощо).

В третьому розділі здійснено аналіз основних соціальних чинників розвитку соціальної нерівності в системі освіти українського суспільства. Здійснено аналіз проведеного експертного опитування та порівняння його результатів із даними контент-аналізу оригіналів звітів закордонних досліджень.

У висновку сформульовано особливості розвитку соціальної нерівності в системі освіти, проаналізовано основні чинники її розвитку в європейських країнах та в Україні, зокрема. Список літератури містить 82 назви, з них 32 – сучасні англомовні джерела.

Апробація отриманих результатів. Хомерікі М.М., Ташенко А.Ю. Статусна консистентність, довіра та життєві пріоритети української молоді // Політ-2020. Сучасні проблеми науки : міжнар. наук. конф. студентів та молодих учених, 1-3 квітня 2020 р. : тези доп. – К., 2020. – С. 206-209.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ В СОЦІОЛОГІЇ

1.1. Теоретичні підходи до дослідження соціальної нерівності

Варто розпочати з того, що Е. Дюркгейм був першим соціологом, який почав проводити дослідження проблеми соціальної нерівності. У 1893 році він опублікував працю «Про поділ суспільної праці», де здійснив виклад основних положень, пов'язаних з питаннями нерівності. Соціологом було виокремлено такі фактори соціальної нерівності, як соціально встановлена нерівність та нерівність здатностей [12]. Французький мислитель Ж.Ж. Руссо визнавав існування двох видів нерівності – політичної та фізичної. Політичний вид нерівності пов'язаний із людьми, а фізичний встановлюється самою природою і, на думку Дюркгейма, посилюється в процесі навчання. Вчений дотримується думки, що суспільство спонукає надзвичайно обдарованих людей до реалізації найбільш суттєвих суспільних функцій. Суспільство з високим рівнем розвитку заохочує таких осіб до виконання цих функцій шляхом надання престижу та високих доходів. Крім того однією з провідних ідей Дюркгейма виступає те, що в кожному суспільстві оцінка різних видів діяльності відбувається по-різному, зокрема виділяють престижні та менш значні. А функції, що необхідні для існування соціуму, нерівноцінні, кожне суспільство визначає свою, притаманну лише йому, ієрархію. Тому для одного суспільства важливішими будуть функції релігійні, а для іншого – розвиток економіки. Думку Дюркгейма в подальшому розвинули К. Девіс та У. Мур [10].

Варто зауважити, що соціологи одностайно схиляються до думки, що тільки К. Марксу вдалося так вдало описати боротьбу між антагоністичними суспільними класами як основу соціального розвитку. На думку вченого,

виникнення різних верств супроводжується протиборством різних ролей та положень, що виконує індивід у виробничому устрої населення. Таким чином, у основі теорії К. Маркса щодо нерівності лежить поняття конфлікту [11].

Найпоширенішою основою створення класів виступає суспільний поділ праці. Цей фактор сприяє оволодінню різноманітних сил природи, утворенню професій та спеціальностей. Проте чим складніший процес виробництва, тим більше ускладнюється процес його систематизації. Таким чином, стало необхідним поділити процес праці на виконавський та управлінський. В результаті виділяються два компоненти: виробничо-технічний і соціально-економічний.

До складу соціально-економічного компоненту входять фізичний та розумовий поділ, виконавчий та управлінський, кваліфікований та некваліфікований, стереотипний та творчий поділ. Формування приватної власності та утворення різних соціальних верств сприяло утворенню виконавчого та управлінського поділу праці. Виникнення приватної власності зумовило встановлення конкретних функцій та видів діяльності під час виробничого процесу, до якого були залучені вихідці з різних класів [11].

Поява класового поділу призвела до того, що не вид діяльності установлює належність до певного класу, а навпаки, приналежність до певного класу визначає ті професії, якими може оволодівати представник певного класу.

До розгляду соціальної нерівності звертався і Герберт Спенсер – англійський соціолог, автор органічного вчення про класи, який висунув ідеї, що суперечили поглядам К.Маркса. Вчений вважав, що процес еволюції полягає у переході суспільства від гомогенності до гетерогенності. Він також запропонував ідею про тенденцію до збільшення внутрішнього розподілу, що відбувається разом із процесом взаємодії державних органів. В основі його підходу лежить визнання аналогії між біологічними та соціальними

організмами. Крім того, Г.Спенсер вказував на те, що індивідуальний організм характеризується «конкретністю», а соціальний – «дискретністю» [41].

Важливою характеристикою соціального процесу є перехід людства від груп, в яких індивід знаходиться в залежності соціуму до груп, де соціум служить суттєвою платформою для розвитку особистості. На думку Г.Спенсера, причиною класових різнобіжностей виступає боротьба. Ті, хто отримує перемогу, складають панівний клас, а особи, що зазнали поразки, вимушені ставати кріпаками, рабами, підданими тощо. Г. Спенсер розрізняв три великі системи органів – три великі класи (нижчий, середній, вищий). До функцій нижчого класу відносять добування необхідних засобів та матеріалів для суспільства; середній клас здійснює поставки цих продуктів; вищий – панівний, тобто спрямовує процес роботи. Відповідно до теорії Г. Спенсера: якщо тварина не може існувати без головних органів, так і суспільство має перебувати під постійним контролем, владою. На основі природного відбору сильніші прийшли до влади, слабшим було відведено місце у нижчому класі [41].

Також суттєвий вклад у розвиток теорії соціальної нерівності зробив австрійський соціолог Л. Гумплович. Вчений висунув думку про важливість соціальних груп у структурі суспільства. Він виокремив в цих угрупованнях найпростіші та головні структури, які виступають вихідними у процесі дослідження життя соціуму. Таким чином, Гумплович виступив проти ідеї, що поділ у суспільстві відбувається через поведінку окремих індивідів у ході історії. Він вважав, що предметом соціології як науки має бути не окремі особи, а соціальні групи. До типів взаємовідносин відносять: влада і підкорення, спільні інтереси, мрії, цілі тощо. Класова диференціація особливо явна в тих районах, де ще існують етнічні різнобіжності між населенням [10, с. 318]. Для Л. Гумпловича у соціальному класі існує єдність походження, расова приналежність та племінний зв'язок. Звідси випливає,

що клас – це влада сильнішої раси над слабшою. Однак поступово класова диференціація, заснована на етнічних відмінностях, стає ґрунтуватися на поділі праці. Вчений виокремлює три головні класи: дворяни, буржуазія та селяни, та характеризує їх як закриті угруповання відносно один одного. Така закритість пояснюється успадкуванням майна, певної професії та приналежності до класу [10].

Необхідно зазначити, що у Східній Європі можна спостерігати протилежності між класами, що зумовлені етнічною гетерогенністю. Наприклад, німці відносилися до середнього класу (торгівців) в Польщі, Чехії, Угорщині.

Приблизно тоді, коли було опубліковано працю Л. Гумпловича, в Німеччині почали схилитися до іншої теорії виникнення класової диференціації на основі поділу праці та професії. Одним із представників цього напрямку став Г. Шмоллер (1838-1917). Він запропонував теорію множинності аспектів різнобіжностей між верствами і різних сферах діяльності (влада, професія, освіта, політичні права, психологія і раса). Здійснивши ґрунтовний аналіз цих чинників, Шмоллер виокремив такі ознаки утворення класів: раса, поділ праці та професії, розподіл прибутку. Найважливішими факторами для нього є поділ праці та професія. Саме завдяки ним, на думку вченого, виникає нерівність у суспільстві [10].

Поділ праці для нього виступає основною причиною і між найманими працівниками та керівником, а не різниця в доході та розмірі майна. Також науковець додавав, що виникнення цих явищ всередині народів утворює специфіку характеру народу, який згодом успадковується.

Саме це стає підґрунтям для утворення відмінностей в умовах праці та способу життя. У ході еволюції поділу праці розвивається духовна пристосованість до окремого виду діяльності, тому часто діти продовжують ремесло своїх батьків, знаходять собі пару з однієї професійної групи. Таким чином, формується особливий вид виховання, моральності та звичок, які в

цілому сприяють встановленню притаманних лише певному класові характеристик.

Французький соціолог Рене Вормс (1869-1926) був одним із авторів теорії класів на основі соціальних рангів. На його думку, існує дві точки зору щодо цього питання: класи – це професії, або сукупності людей, пов'язаних одним ремеслом (клас землевласників, духовенства); поняття класу визначається «соціальним рангом». Тобто належати до однієї професії, але відноситися до іншого соціального статусу і навпаки: до одного соціального рангу входять люди різних професій. Вчений надає перевагу другому погляду та починає проводити дослідження. Науковець аналізував класову диференціацію разом із професійною – поняття, невід'ємних одне від одного. Відмінною рисою між ними є те, що професії знаходять поряд з іншими, а класи розташовані не рядами, а на шарами, один під одним. Отже, висновок, що впливає звідси: спільний рід занять об'єднує людей, незалежно від їхнього соціального положення; клас об'єднує всіх людей, що належать до одного соціального ранку, незалежно від їхньої професії. За його теорією, диференціація на основі професій – горизонтальна; на основі класів – вертикальна [10].

Значний вплив на формування сучасних уявлень про природу, види і функції соціальної нерівності мав класик соціологічного знання Макс Вебер (1864-1920). Основна його ідея полягала у тому, що індивід – це суб'єкт соціального діяння. На відміну від Маркса, Вебер брав до уваги не лише економічний компонент поділу суспільства, а й такі складові як влада та престиж. На його думку, в основі будь-якої ієрархії знаходяться власність, престиж і влада. Різноміжності у власності зумовлюють утворення економічних класів, відмінні риси у владі породжують створення політичних партій, відмінність у престижі сприяє формуванню страт, статусних угруповань. На основі цього Вебер виокремив три самостійні виміри

стратифікації. Зокрема, він наголошував, що до сфери диференціації влади у самому угрупованні належать «класи», «статусні групи» та «партії» [8].

Головна відмінність у поглядах Маркса та Вебера полягає у тому, що М.Вебер розглядає клас не як суб'єкт дії, оскільки він не може бути громадою. Науковець пов'язував сутність поняття «клас» тільки з капіталістичним суспільством, де існують ринкові відносини, завдяки яким люди задовольняють свої потреби. Проте в цьому середовищі особи займають різне положення у «класовій стратифікації»: одні продають товари; інші – робочу силу. Тобто хтось має власність, а хтось не має. В цьому і полягає різниця. М.Вебер не створив єдиної класифікації капіталістичного суспільства, таким чином різні науковці трактують його бачення по-своєму [8].

В цілому, у сфері соціологічного знання виділяють чотири головні історично обумовлені типи соціальної нерівності. До них належать класи, стани, касти і рабство.

У сучасному суспільстві клас – це соціальна страта, відкрита система, оскільки у становленні індивіда ключову роль займає не соціальне походження, а власні зусилля. Що власне і відрізняє його від інших типів соціальної нерівності, де перехід з одного прошарку суспільства в інших практично неможливий. Однак у класовій диференціації все ж потрібно долати певні соціальні перешкоди, аби здобути вищий статус.

Під станом розуміють соціальне угруповання, наділене певними правами та зобов'язаннями, що передбачені законом та передаються у спадок. У період панування феодального устрою у Європі суспільство поділялося на привілейовані стани (дворянство, духовенство) та непривієловані (ремісники, купці, заможні селяни). Представникам одного стану було дуже складно перейти до іншого, хоча траплялися успішні випадки. Соціальний прошарок суспільства, за якого людина зі свого народження набуває певного статусу, називається кастою. Індивід не може

перейти з однієї касты в іншу, не може одружитися на представникові іншої касты.

Сукупність соціальних прошарків, які розміщені у відповідності до вертикальної диференціації, називається соціальною стратифікацією. Такий термін ввів Пітірім Сорокін. Слово «стратифікація» він запозичив із геології, де це поняття означало горизонтальне розміщення шарів різних порід [38; 39].

Втім, всі вищенаведені соціологи одностайно дотримуються думки, що соціальна нерівність лежить в основі стратифікаційної будови суспільства. Тож більш детально проаналізуємо праці відомих соціологів в наступному підрозділі.

1.2. Соціологічний аналіз проблеми соціальної нерівності

У основі поняття нерівності лежить як природжений, так і набутий аспект. Якщо вважати, що рівність – це свого роду ідеальний стан, то нерівність виступає ознакою недосконалості окремих соціальних груп. Тобто в даному випадку мова йде про нерівність, яка існує у суспільстві як соціальне явище. Однак варто зазначити, що поняття «соціальної нерівності» не слід розглядати у аспекті добра чи зла, це водночас природній та соціальний феномен.

Ідея абсолютної рівності є утопічною, не можна відносити сутність нерівності чи рівності до добра чи зла. Надмірна рівність може нести за собою злі наміри, теж стосується і цілковитої нерівності. Саме показник рівня нерівності виступає суттєвим індикатором у структурі «рівність – нерівність». Процес зародження соціальної нерівності розпочався ще в період родоплемінного ладу. Тоді почали формуватися гендерні (матріархат – патріархат), локальні (сприятливі та несприятливі території), вікові (молодість – старість), родинні (свої – чужі) відмінності та розходження [5].

На той час відносини у соціумі склалися у відповідності до потреби виживання, самозбереження. Такий устрій сприяв розвитку соціальної нерівності. Вперше питання нерівності, що пронизує усі ланки життя, почали обговорювати представники різних філософських шкіл. З того часу минуло багато століть, відбулися зміни у суспільному бутті, однак проблема суті та наслідків цього феномену хвилює науковців і нині. Вони розглядають це питання набагато глибше, враховуючи різні точки зору наукового та полярного дискурсу.

У наукових публікаціях, особливо іноземних, описаний світ нерівностей відрізняється від того, що існує у реальному житті. Він динамічно розвивається, суперечливий, має різні напрямки та відгалуження у межах конкретної групи людей, його важко передбачити. Світ нерівностей, що нас оточує, характеризується наступними критеріями: спростований вигляд, наявні еkleктичні дискурси, судження і узагальнення, які ґрунтуються на середньостатистичній інформації і в умовах надзвичайного темпу життя не мають жодного сенсу.

Одним із основних завдань сучасної наукової спільноти є перехід на новий рівень відповідальності, удосконалення та збагачення знання у сфері соціології та розроблення нових прийомів та методів розвитку економіки постіндустріального світу з метою уніможливити повернення теперішньої та попередньої ситуації. Варто зауважити, що соціальна нерівність проявляється у таких аспектах як майнова нерівність, нерівність доходів, нерівність у статусі, у трудовому потенціалі, нагромадженні та споживанні ресурсів, людському капіталі та доступі до соціальних благ.

В основу доходу входить сума, яку отримує особа чи окрема сім'я впродовж певного періоду і обчислюється в гривнях або доларах. Освіта характеризується часом навчання у державних, приватних школах, коледжах, університетах тощо. Якщо людину поважають та цінують її статус у суспільстві, тоді вона користується престижем [20].

Щодо соціального походження, то значний вплив у цьому має сім'я, адже саме в цьому осередку відбувається процес соціалізації особистості, визначається її дохід, професія, освіта. Вважається, що батьки, які обмежені у статках, потенційно вітворюють дітей, що далі мають також невисокий заробіток. Це визначається їхнім станом здоров'я, рівнем освіти, кваліфікацією тощо. Гендерний критерій окреслюється процесом фемінізації бідності, тобто навіть якщо жінки та чоловіки займають різні соціальні статуси, то їх дохід, престиж зазвичай нижчий за чоловіків.

Важливим критерієм є також і расова та етнічна приналежність, які визначають соціальний стан індивіда. У сучасному суспільстві гроші належать до ліквідних цінностей, які виступають головним показником нерівного статусу. Тобто існують люди, що володіють великою кількістю благ – заможні, та водночас люди із недостатніми запасами – бідні. Отже, наскільки людина багата визначається сумою коштів, якими вона володіє. Саме такі поняття як багатство та бідність і сприяють формуванню багатовимірної диференціації суспільства, визначаючи місце індивіда або соціального інституту.

У владних структурах соціальна нерівність характеризується здатністю окремого соціального об'єкта (наприклад, соціального класу) визначати в межах власних інтересів мету та напрямок діяльності інших об'єктів соціуму (не зверчаючи увагу на їхні інтереси), керувати інформаційними, матеріальними, статусними резервами населення, створювати та нав'язувати норми та правила поведінки. Тобто соціальна нерівність вимірюється шляхом розпорядження ресурсами, що допомагають керувати іншими людьми. Нерівноцінність початкових умов для розвитку різних соціальних прошарків вважається ключовою ідеєю, яка лежить в основі соціальної нерівності відповідно до освіти, престижу, соціального положення, професії, фаху, посади тощо. До таких умов зокрема належать несправедливість,

обмеження прав людини, утворення штучних бар'єрів, монополізація правил та норм соціального виробництва.

Слушно зауважити точку зору науковця Г. Ленскі, який висунув гіпотезу, відповідно до якої під час кожного історичного періоду панував різний рівень нерівності. Під час епохи рабовласництва та феодалізму відзначався надзвичайно високий ступінь нерівності. Дещо менший вплив був у промисловому суспільстві, оскільки концентрація влади скорочувалася, формувалися уряди з демократичними засадами, відбувалася боротьба за вплив між профспілковими організаціями та підприємцями, вдосконаленою системою соціального забезпечення і розвиненою соціальною мобільністю, які сприяють підвищенню рівня життя бідних людей до загальноприйнятих стандартів [18, с. 36].

На початку ХХ століття почали проводити роботи, які мали емпіричну спрямованість та демонстрували дійсну картину життєвої ситуації соціуму. Проте тільки з 30-х років почали втілювати систематичні дослідження щодо цього питання, таке явище було викликане поширенням та розвитком соціології в Америці. Варто зазначити неоціненний здобуток Роберта Лінда, науковця, що займався вивченням стратифікації, а саме його відому книгу «Середмістя» ("Middletown"). Ця праця вважається першою роботою у царині соціології на просторах США. У ній піднімаються та аналізуються такі важливі питання як формування типової американської спільноти в умовах впливу економічної влади на соціальні, політичні, релігійні та освітні інститути соціуму. Разом з цим Лінд дотримувався у своїх переконаннях марксистської та веберівської традиції щодо соціальної нерівності.

Варто зазначити, ще один дослідник, що працював над цим питанням, Л. Уорнер здійснив ряд експериментів щодо соціальної системи та функціонування північно-східної спільноти (Yankee City). Це було перше масштабне емпіричне дослідження, спрямоване на вивчення особливостей соціальної диференціації суспільства в Сполучених Штатах. Науковець бкв

прихильником веберівської традиції. Уорнер намагався створити єдиний Стандарний індекс статусних характеристик («a Standard Index of Status Characteristics»), ґрунтуючись на освіті, місці проживання, доході та походженні. Такими критеріями керуються американці під час оцінки їх соціальної значущості, під час вибору друзів та найближчого оточення. На відміну від К. Маркса, Л. Уорнер брав до уваги «суб'єктивні» фактори стратифікації, тобто як представники тої чи іншої спільноти здійснюють оцінку соціального положення одне одного. «Суб'єктивні» фактори, такі як дохід, він не вважав доцільними. Беззапечною заслугою Уорнера вважається класовий поділ американського суспільства, де проживають індивіди з рівним престижним рангом. Він висунув теорію про шестикласову структуру замість традиційних двох чи трьох, а також характеризував класи як групи, в яких люди розміщені на вищих або нижчих щаблях суспільства.

Також необхідно зауважити, що нинішня інтерпретація нерівності окреслюється не лише економічними параметрами, сюди входить і соціальна, і політична і етнокультурна складові. Кожні групи населення потерпають від певного типу нерівності. Тому через здійснення кумулятивного впливу створюються досить негативні та загрозливі явища для національної безпеки, зокрема це ізоляція певних груп населення від соціуму, поляризація та маргіналізація суспільства. Водночас високі ризики різних обмежень можуть спіткати і заможні соціальні групи. Відсторонення від соціуму характерний здебільшого для жителів віддалених куточків, особам з обмеженими можливостями та іншим вразливим верствам населення, деяким групам іммігрантів та безхатченкам. Проте неможливо піддати виміру або підтвердити всі прояви нерівного статусу, керуючись статистичними даними або вибірковими спостереженнями. Найчастіше таке явище має оцінюватися шляхом експертного заключення.

Слід зазначити, що нерівність вважається фактором не тільки криміналізації суспільства, подібний зв'язок можна побачити між нерівністю

та корупцією. Нерівномірний розподіл ресурсів зумовлює втручання осіб з високими доходами в політичний та державний апарат управління. Високий рівень накопичення ресурсів та доходів дозволяє віддавати певну їх частку на корупції, аби згодом використати їх у своїх цілях. Такі процеси об'єднання з владою не несуть ніякої користі для суспільства, ні для його розвитку, ні для економічного зростання, тому що це надає перевагу лише окремим частинам економіки за рахунок інших. Подібні преференції можуть надаватися шляхом прямого фінансування з бюджету, або шляхом різних податкових привілеїв. Таким чином, існуючі явища стають причиною економічних, а згодом і соціальних конфліктів. За результатами багатьох досліджень можна встановити, що їх гострота прямо пропорційна ступеню нерівності.

Метою досліджень явища нерівності є моделювання та прогнозування даних, в першу чергу, коефіцієнтів та індексів виміру поділу населення за доходами (Тейла, Джині, середньологарифмічного відхилення, Аткинсона тощо). Вищезазначені дані лежать в основі розрахунків, що проводять на базі масивів та мікроданих, які сприяють якісному моделюванню та програмуванню [16].

Необхідно зазначити, що в понятті «соціальна нерівність» зосереджено два аспекти: політичний та економічний. Відповідно до політичного аспекту відбувається обмеження доступу людей до соціальних прав і свобод (не дозволяється участь у виборах, у судочинстві тощо), економічний аспект розглядається як процес поділу доходів, утиски під час працевлаштування, неоднакові можливості тощо. Так, нерівність – це притаманна певному індивіду, окремим класам населення соціальна характеристика, яка демонструє їх статус у громаді, права політичного та юридичного характеру, відношення до засобів та результатів виробництва.

В цілому зміст слова «нерівність» має протилежне значення до слова «рівність». Нерівність впливає на важливі поняття етики як добро і зло, гідність і честь, благо, відповідальність тощо. Варто розглянути категорію

справедливості як найважливішу складову у підході до окреслення явища нерівності. Ця категорія забезпечує регулювання стану речей, який є основоположним у визнанні рівності людей. Тобто спираючись на філософсько-етичний зміст справедливості, можна прирівняти це поняття до рівності. З цього випливає, що у житті нам доводиться зустрічатися із нерівністю як проявом несправедливості. Розбіжності, які утворюються на основі цього, зумовлюють появу помилкових суджень у соціальній політиці та дегуманізації як окремих індивідів, так і цілих урядових інститутів.

У сучасному суспільстві існують численні прояви нерівності і відносяться до окремих сфер діяльності людини, суспільства, соціальних класів, географічних осередків тощо. З часом виникають нові форми нерівності, зокрема інформація (неможливість доступу до іноваційних засобів інформації). В цілому нерівність виступає показником, що зумовлює неоднаковий поділ ресурсів, ліміт яких обмежений, і цей процес відбуватиметься постійно.

Отже, коли ресурси є обмеженими, то тим більше нерівності можна спостерігати у буденності, починаючи від статусних характеристик до географічних. Надто велика кількість проявів такого явища негативно впливає на підтримання розуміння у соціумі задля розвитку. Наприклад, в майбутньому може проявитися екологічний чинник, за умови швидкого темпу зміни умов навколишнього середовища, коли людина буде не в змозі адаптуватися до них як фізіологічно, так і психологічно [16].

Слід підкреслити, що нині значної популярності набуває інформація, особливо у плані накопичення знань, які недоступні всім користувачам. Так, монополізація окремих інформаційних осередків теж може зумовлювати нерівність у статусі. Розглядаючи питання нерівності між відносинами людей або між соціальними групами, виступає питання соціальної нерівності як виду стратифікації, де кожна соціальна група займає різне положення у вертикальній ієрархії, тому має неоднакові можливості, аби задовольнити

власні потреби та бажання, а також вони не мають рівномірного доступу до обмежених ресурсів. Рушійна сила соціальної нерівності ґрунтується на трьох «китах»: власності, владі, розподілі праці. Попри це у країнах з нестабільним розвитком суспільства та перехідних державах більшого значення набуває стихійна, нерегульована соціальна стратифікація, яку розглядають як економічно безпідставний компонент нерівності.

Висновки до розділу 1

Отже, в даному розділі було виокремлено основні поняття з теми: «соціальна нерівність», «соціальна структура» та «соціальна стратифікація». У сучасних наукових дослідженнях нерівність трактується як неоднаковий доступ до ресурсів, необхідних для задоволення потреб людини. Чим більш обмеженими є ресурси в суспільстві, тим більше проявів нерівності буде виникати у різних площинах.

На сьогодні трактування нерівності зводиться не лише до економічних характеристик, адже включає в себе і політичну, і соціальну і культурну складову.

Проблема нерівності в сфері освіти ставиться найчастіше в контексті соціального розшарування і, відповідно, соціальної дезінтеграції. Досить відзначити інтегруючу роль освіти в суспільстві (згідно Е.Дюркгейму - гомогенізуючу). Залишаючись «невидимими» повсякденному сприйняттю, механізми розшарування роблять якісну освіту далеко не рівнодоступною в одній державі, місту і вузі, і навіть в одній і тій же студентській групі. Тож детальний аналіз сукупності чинників конкретного освітнього середовища, що забезпечує відтворення соціальної нерівності індивідів і груп в освітній сфері, за основними її сегментами є справою майбутнього.

РОЗДІЛ 2. ЧИННИКИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ В СИСТЕМІ ОСВІТИ

2.1. Особливості розвитку нерівності в системі освіти

Варто розпочати з того, що О. Конт, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм [12; 41] і багато інших соціологів в своїх роботах неодноразово звертали увагу на необхідність аналізу ролі і функції освіти в суспільстві.

О. Конт вказував на тісний зв'язок освіти і виховання, поза якими здійснення принципів позитивізму стає неможливим. На його думку освіта повинна бути народною, тобто ає бути зведеною до утворення пролетаріату. Одну з глав «Спільного огляду позитивізму» він називав «Необхідність у новій системі освіти для вирішення соціальних проблем». Реформа освіти має полягати у відмові від католицької системи навчання і виховання, так як вона більше не відповідає потребам розвитку суспільства. Освіта має стати в першу чергу загальною і загальнодоступною.

Огюст Конт виділяв два етапи в системі освіти. Перший етап пов'язаний з навчанням і соціалізацією саме в сім'ї, з розвитком естетичного смаку, з початком навчання ремеслу. Другий етап вимагає вже шкільного викладання, в якому більшість батьків зможуть приймати тільки другорядну участь.

Але при цьому дитину не можна позбавляти і сімейного життя, оскільки без нього неможлива моральна еволюція особистості. Змістом другого етапу освіти має стати вивчення перш за все тих шести наук, яким О. Конт приділяє особливу увагу в своїй класифікації. Викладання повинно бути незалежним від впливу будь-якої офіційної доктрини і уряду.

Подальший розвиток соціологічного підходу до утворення соціальної нерівності в системі освіти пов'язаний з ім'ям відомого англійського соціолога Г. Спенсера. Освіта розглядається Спенсером в рамках аналізу професійних установ як одного з шести виділених їм типів соціальних

інститутів. Призначення освіти, як і інших інститутів, регулювання і підтримання життя. Вчителі повинні розвивати своїх учнів і збільшувати їх придатність для діяльності. З точки зору соціології значимі ідеї Г. Спенсера про практичний характер навчання. Проблематика освіти розглядалася досить широко: як «освіта інтелектуальна, моральна і фізична». Крім того, Г.Спенсер ставить проблему змісту освіти, співвідносячи його з різною значимістю різних видів діяльності: прямо або побічно ця діяльність спрямована на самозбереження; виховання і навчання нащадків; виконання соціальних і громадянських обов'язків; дозвілля і задоволенні смаків і почуттів. Наголошуючи на важливості розвитку самостійності учнів, Спенсер писав: «Що значить навчати? Це означає систематично спонукати учнів до власних відкриттів» [41].

Зокрема, проблема соціальної стратифікації по праву вважається однією з найважливіших проблем соціології. Освітня нерівність постає одним з джерел соціальної стратифікації суспільства. Адже нерівний доступ до освітнього ресурсу породжує соціальну неоднорідність в сучасному студентському середовищі, а також ряд проблем подальшого працевлаштування, соціальної структури зайнятості та ін [9].

Як зазначає визнаний експерт в області диференціації в системі освіти Д.Л. Костянтинівський, що проблема соціальної нерівності незмінно виявляється пов'язаною з інститутом освіти в силу виконуваних ним функцій. І тому, що важлива справедливість реального розподілу самих по собі потенційних можливостей, що надаються суспільством в галузі освіти - можливостей вчитися, здобувати знання, кваліфікацію. І тому, що освіта, спеціальність, кваліфікація - цінності не тільки термінальні, а й інструментальні, спосіб досягнення цілей, капітал для інвестування в життєву кар'єру. Отримання можливостей в сфері освіти в значній мірі обумовлює соціальну мобільність, доступ в подальшому до інших суспільних благ [15].

Вже давно, з 90-х років, дослідники звертали увагу на той факт, що теорія стратифікації виявляється в сфері освіти надзвичайно чітко. Зокрема, присвятили свою діяльність цьому питанню такі видатні діячі вітчизняної соціології, як: Костянтинівський Д.Л., Шубкін В.М., Чередніченко Г.А., Горшков М.К. і Шерегі Ф.Е. Однак, незважаючи на те, що даний напрямок соціології є досить вивченим, як і раніше актуальна проблема пошуку методологічного підходу. Кожен з перерахованих дослідників застосовував обрану ним самим методологію. Таким чином, універсальної парадигми, оптимальної в рамках даної проблематики, поки не знайдено [15].

Вважаємо за доречне розглянути основні підходи, найбільш придатні для вимірювання соціальної нерівності в рамках системи освіти.

Функціоналізм є одним з найбільш впливових теоретичних підходів в соціології. Перша наукова інтерпретація освіти з позиції структурного функціоналізму належить Емілю Дюркгейму. У своїх роботах «Освіта і соціологія» і «Еволюція педагогічної думки», що описують історію освіти Франції, він акцентує увагу на тому, що освіта тісно пов'язана з іншими соціальними інститутами і існуючими в суспільстві цінностями і віруваннями. Також він підкреслює нерозривний зв'язок і взаємний вплив, який чинять один на одного система освіти і суспільство. Будь-які зміни в суспільстві ведуть до зміни в освіті, при цьому освіта є активною частиною процесу змін, а, отже, різного роду групи в системі освіти (шкільні класи чи студентські групи) є свого роду агентами соціалізації [12].

Таким чином, Дюркгейм фокусується в своїх дослідженнях, перш за все, на трансляції громадських норм і цінностей, які покликані стабілізувати суспільство, за допомогою забезпечення наступності між поколіннями. Однак він обділяє своєю увагою деякі актуальні на даний момент питання: функцію вибору і розподілу дорослих ролей, а також можливий конфлікт між стійкими цінностями і можливостями, необхідними для зміни індустріальних суспільств. При цьому не можна заперечувати той факт, що

результати роботи Еміля Дюркгейма справили величезний вплив не тільки на подальший розвиток функціоналізму, але і розвиток соціології в цілому [12].

В якості одного з найбільш успішних варіантів додатки загальної теорії функціоналізму до проблем соціальної стратифікації можна виділити концепцію К. Девіса і У. Мура. Згідно з їхніми дослідженнями, існує прямий зв'язок між освітою і соціальною стратифікацією, при цьому механізм стратифікації виступає як гарантія того, що більш талановиті та здібні члени суспільства займуть більш важливі позиції в соціальній структурі суспільства. Крім того, інститут освіти виконує функцію селективного агентства, яке сприяє розподілу індивідів відповідно до їх здібностей по різним статусним позиціям, що відображає їх місце в соціальній структурі суспільства [69].

Слід зазначити і внесок Роберта Мертона в даній області. Згідно з результатами його наукових пошуків, університет не стільки надає учням певний рівень освіти, скільки сприяє відтворенню інтелектуальної еліти. Внаслідок цього, освіта є не що інше, як інтеграція індивіда в соціальні порядки, прийняті в суспільстві, при цьому нерівність є похідною від системи освіти. В такому випадку основним фактором, що регулює нерівність, є доступність освітніх ресурсів [22].

Таким чином, згідно з функціоналістським підходом до пояснення взаємозв'язку стратифікаційної системи і освіти, освіта - це підготовка індивідів до виконання в подальшому певних професійних ролей в суспільстві. Однією з основних функцій системи освіти є відтворення соціальної структури суспільства за рахунок справедливого розподілу винагород серед учнів в залежності від властивих їм здібностей. При цьому спостерігається селекція найбільш обдарованих для просування в верхні статусні позиції [22].

Структурний функціоналізм розглядає будь-які процеси, в тому числі

пов'язані з функціонуванням освітніх установ, в зв'язку з категорією соціальної системи. Навчальна група аналізується як такої первинної системи в рамках системи освіти. Одним із суттєвих недоліків є той факт, що функціоналізм переоцінює ступінь стійкості даної системи, що обумовлює непридатність цього підходу в умовах соціальних змін. Крім того, дана парадигма не розглядає індивідуальних взаємодій в системі освіти (вчитель - учень або студент - учень), оскільки описує і вивчає процеси на макрорівні.

Функціоналізм домінував у соціології освіти в 60-і рр., але був поставлений під сумнів прихильниками теорії конфлікту. Вони вважали, що освіту можна розглядати як втілення групових конфліктів щодо змісту освіти. Основою даного підходу є те, що соціальні групи мають принципово різні інтереси, відповідно, деяка частина суспільства отримує більшу вигоду від освіти, ніж інші. Поліпшення даної ситуації можливо тільки при наявності змін в соціальній структурі суспільства, і, отже, соціальна структура суспільства визначається результатами боротьби за владу. Витоки конфліктологічного підходу беруть початок в роботах К. Маркса і М. Вебера [8].

Хоча Макс Вебер сфокусував свою увагу на системі освіти, але його роботи в областях соціології пролили світло на розуміння багатьох аспектів освіти. У своїх роботах про бюрократію і ідеї відносини статусних груп він писав, що головне призначення навчальних закладів - навчати особливим статусним культурам всередині і поза навчальних класів. На систему освіти здійснюють значний вплив як відносини влади, так і конфліктуєчі інтереси індивідів і груп в суспільстві, в той час, як інтереси та цілі домінуючих груп багато в чому визначають систему шкільної освіти. Саме освітня система в усьому своєму масштабі (включаючи професійну і вищу) виробляє трудові ресурси для всіх сфер економіки і виробництва, які контролюються і експлуатуються елітою [8].

Наприклад К. Маркс стверджував, що система освіти готує людей до виконання певних ролей в суспільстві. Підхід може бути дуже корисним стосовно ситуацій, де мають місце конфлікти, але не передбачає конструктивного пояснення взаємодії між членами і частинами системи в умовах стабільності.

Найбільшими відмінностями між функціоналістськими підходами та конфліктологічними є те, що система освіти створює можливість індивідуальної мобільності; представники конфліктологічного підходу в соціології підкреслюють роль освіти в збереженні структурної соціальної нерівності. Якщо представники функціоналізму налаштовані оптимістично і підкреслюють позитивний вплив освіти на розвиток суспільства, то прихильники теорії конфлікту малюють більш похмуру картину, вважаючи, що освіта сприяє експлуатації і гнобленню груп, що знаходяться в несприятливих умовах [8].

Таким чином, на противагу функціоналістській перспективі, в соціології конфлікту вважається, що вищі страти контролюють систему освіти як один з найбільш ефективних каналів соціальної мобільності і, тим самим, закріплюють своє домінування в суспільстві.

В рамках даної теми не можна не звернутися до відтворювального підходу. Прихильником концепції про відтворення соціального і культурного капіталу в суспільстві є французький соціолог П'єр Бурдьє. Він дещо по-іншому подивився на роль інституту освіти у відтворенні класових позицій. Він показав, що саме трансляція знання від вищих страт соціальної ієрархії до низчих через систему освіти обумовлює відтворення виробництва культурного капіталу, а значить, і виробництво соціальної ієрархії.

Згідно відтворювальної концепції, положення людини в соціальній структурі визначається тим капіталом, яким він володіє. Існує три основних форми капіталу: економічний, соціальний та культурний капітал.

Економічні ресурси лежать в основі економічного капіталу, освіта та культурний рівень індивідів – в основі культурного, приналежність до тієї або іншої соціальної спільноти – в основі соціального капіталу. Символічний капітал - показник престижу. Як символічний капітал може виступати будь-який інший тип капіталу, використання якого впливає на сприйняття його власника іншими людьми [8].

Згідно з дослідженнями Бурдьє, у Франції 60-х рр. було виявлено, що академічна успішність дітей залежить від соціального статусу батьків. Незважаючи на загальноприйнятту думку щодо широкої доступності освіти, іспити завжди відображали розподіл дітей за соціальними категоріями приналежності батьків. П. Бурдьє пояснив цей результат за допомогою концепції культурного капіталу, а саме: культурну складову капіталу він вважав провідною. У поняття культурного капіталу вчений вкладав, перш за все, мовну та культурну підготовку, котра складається з читання книг, відвідування театрів, міжособистісного спілкування і т.д [6;7].

Культурний капітал є своєрідним «сертифікатом», отриманим від батьків. І цей «сертифікат» забезпечує дітям успіх в освіті, а отже, і високе суспільне становище в майбутньому. Манера викладання, стиль поведінки співробітників школи, нарешті, правила і норми системи освіти встановлюються представниками елітних соціальних категорій. В цьому і полягає відтворювальний механізм системи освіти: правила і норми виконують селективну функцію, що забезпечує дітям з вищих верств суспільства порівняльну перевагу [6].

Не можна обійти стороною і іншого активного прихильника відтворювального підходу, Р. Будона, який був послідовником і учнем П. Бурдьє. Однак він не в усьому погоджувався зі своїм наставником. Саме йому належить альтернативна модель відтворювальної функції освіти, яка спиралася на економічний капітал. Він підкреслював, що досягнення школяра багато в чому обумовлюються грошовими вкладеннями в його

навчання, оскільки, чим більше термін навчання і, відповідно, вище грошові витрати, тим вище рівень отриманої освіти. Водночас він зауважив інший важливий фактор: мотивацію батьків на навчання дітей. «Помірний успіх сім'я може розглядати як достатній, якщо дитина досягла академічного рівня, що дозволяє їй розраховувати на рівний або вищий статус, ніж є у його сім'ї зараз, навіть якщо цей статус не надто високий». Таким чином, сім'ї з низьким соціальним статусом раніше досягають задоволення успіхами дітей і не роблять на них тиск в сторону більшого просування [7].

П. Бурдье і Р. Будон продемонстрували, що система освіти відіграє роль передавального механізму, що відтворює соціально-економічну нерівність від покоління до покоління. Однак концепція відтворення трактується ними занадто вузько: під відтворенням вони розуміють лише успадкування, повторення дітьми соціального стану їхніх батьків, тобто вона фокусується на кристалізації соціально-економічних відмінностей в суспільстві. До того ж дана концепція не приділяє належної уваги явищу соціальної мобільності [7].

Таким чином, кожен з розглянутих методологічних підходів несе в собі істотні аспекти, що дозволяють проаналізувати причинно-наслідкові зв'язки реалізації механізму соціальної нерівності в рамках системи освіти, і, зокрема, в студентському середовищі. Однак не можна забувати про те, що досліджуване соціальне явище є досить складним і багатограним, ось чому при виділенні якогось одного з них в якості базового висока ймовірність втратити щось важливе. Отже, найбільш ефективний в ситуації, що склалася є синтезуючий мультипарадигмальний підхід (поліпарадигмальний [7, с. 10]), що включає в себе всі три описані раніше парадигми.

Зважаючи на вищезазначене, нерівність постає однією із основних категорій, за допомогою якої концептуалізується механізм розвитку освіти в суспільстві, вивчаються освітні можливості і життєві траєкторії молоді.

Необхідно зауважити і те, що у різний час нерівність сприймалася неоднозначно. З одного боку, як наслідок іманентно притаманних сучасному суспільству стратифікаційних відмінностей нерівність здатна надавати стимулюючий вплив на свідомість індивідів і груп, і в цьому сенсі вона є способом соціальної регуляції. Створюючи сприятливі умови тим, чия діяльність і загальний рівень підготовки відповідає необхідності вирішення все зростаючих за рівнем складності соціальних, економічних завдань, і, навпаки, перешкоджаючи іншим, суспільство регулює спрямованість власного розвитку. З цих позицій нерівність, здавалося б, здатна зіграти позитивну роль. Крім того, в сфері освіти вона має об'єктивні коріння, обумовлені неоднаковими здібностями молодих людей. З іншого боку, реалізуючи ту ж регуляційну функцію, освіта здійснює не тільки селекцію, але інтеграцію. Вона саме здатна підвищити або знизити конкурентні шанси молоді, регулюючи рівень і міру нерівності. В суспільстві не обмежуються оптимізацією дидактичної складової освіти, а вирішують задачу його розвитку в комплексі заходів по зниженню соціальних бар'єрів, локалізації загроз соціального виключення. Так попереджається переростання соціальних протиріч в конфлікти між молоддю і найважливішим інститутом соціалізації на початковому етапі життєвого шляху.

Наприклад, Д. Л. Костянтинівський наочно показав, що в постійно мінливих умовах, де відбувається перманентний процес трансформації соціальної структури, її постійне внутрішня перегрупування, ослаблення одних і підсилення інших елементів, зміна їх стану в соціальній ієрархії, багато явищ мають процесуальний характер. Не виняток і понятійна пара рівність / нерівність, яка також набуває свого роду динамічного характеру. Тому рівність сьогодні є не стільки досягнутим і зафіксованим станом, скільки безперервним процесом його досягнення, постійним подоланням все нових протиріч в суспільстві. Більш того, воно змінює свої форми. Нові соціальні умови лише створюють нові форми прояву нерівності в освіті. Не

випадково останніми роками молодь знову стала орієнтуватися на такі чинники особистісного самовизначення, як становище батьків і наявність зв'язків для просування [15].

На те, що освіта, в тому вигляді, в якому вона існує в сучасному світі, сприяє закріпленню соціальної нерівності, звертали увагу багато відомих соціологів. Так, Ентоні Гідденс стверджує, що перехід до практики загальної шкільної освіти в ХХ столітті був викликаний виключно об'єктивними процесами - потребами економіки, що розвивається в кваліфікованих робітників та інженерно-технічних фахівців. Науково-технічна революція і наступна за нею інформатизація та автоматизація виробництва вимагала від підприємств підвищеної уваги до рівня підготовки працівників, в тому числі і робітників. Природно, що у держави і компаній не залишалося іншого виходу, як полегшити доступність освіти для вихідців з різних верств населення. Але на соціальній нерівності в західних суспільствах підвищення доступності освіти практично не позначилося. Більш того - відбувся поділ самого інституту вищої освіти на елітний і масовий сегменти. Нерівність в сфері освіти, на думку Е.Гідденса, закладається вже зі шкільної лави - поділом учнів за соціальними ознаками [9].

Соціальна приналежність учнів безпосередньо впливає на два ключові моменти в процесі шкільної освіти - на оцінки і на прийняття рішення про подальше продовження освіти або відмову від вступу до вищого навчального закладу. Німецький соціолог Райнер Гасслер (Гасслер Р. Нерівність шансів на освіту: причини і наслідок // <http://www.cisr.ru/> визнавав, що навіть оцінки залежать від соціальної приналежності батьків до того чи іншого класу) . Як було встановлено в результаті соціологічних опитувань, бажання продовжити навчання, в цілому, залежить не від успішності, а від соціального становища сімей школярів. Так, майже всі батьки «хорошистів» з вищого соціального прошарку і лише 38% батьків «хорошистів» з нижчого соціального прошарку збиралися відправити дитину продовжувати освіту в

гімназії. Що стосується самих учнів, то серед дітей з вищого соціального прошарку в гімназію збиралося надходити близько 75% школярів, а серед дітей нижчого прошарку - 11% школярів. Відмінності, як бачимо, вкрай істотні. На здобуття вищої освіти націлені 43% відмінників з робочих сімей і не менше 50% посередніх учнів з сімей чиновників. Таким чином, нерівність шансів в отриманні якісної освіти в школі не тільки не згладжується, а й посилюється. До дітей з сімей з низьким соціальним статусом пред'являються підвищені вимоги, від них очікують набагато більших знань в разі, якщо вони претендують на подальше продовження освіти. Зворотним результатом цього підходу стає виявлений факт слабкої успішності в гімназіях та вищих навчальних закладах саме учнів і студентів з сімей вищих і середніх соціальних верств. Адже вони виявляються в гімназіях і вузах незалежно і від власних мотиваційних установок, і від свого реального рівня знань і сприйнятливості до навчання. Райнер Гасслер робить висновок, що рівність шансів на освіту і успішність не суперечать один одному, а підвищення доступності освіти спричинило б за собою і поліпшення успішності учнів. Багато талановитої молоді, які через соціальне і матеріальне становище своїх сімей не стали вступати до вузів, могли б домогтися багато чого і, можливо, стати «світилами» науки, видними державними діячами, інженерами - винахідниками. Нерівність шансів на отримання освіти не залишила їм такої можливості.

В результаті «масовості» освіти, в ХХ столітті вдалося практично ліквідувати неписьменність в розвинених країнах, забезпечити більш-менш стерпний рівень початкових знань з основних предметів у більшій частини населення. Однак сучасна система освіти зазнає все більшої критики, особливо в руслі тенденцій, які отримали поширення в останні два десятиліття. На думку соціологів Боулз і Гінтіса, в школах відбувається консервація соціальної нерівності і обмеження розвитку особистості. Втім, змінити суть шкільної і позашкільної освіти в умовах збереження

капіталістичної парадигми не представляється можливим, так як освіта виявляється лише одним з інститутів, які забезпечують безперебійне функціонування сформованої соціальної системи. П'єр Бурдьє не випадково розглядав в якості основної функції системи освіти в сучасному світі встановлення і збереження соціальної ієрархії.

2.2. Детермінанти розвитку соціальної нерівності в системі освіти (на основі вторинного аналізу даних соціологічних досліджень)

В даному підрозділі здійсимо аналіз документів, а саме: звітів серії проведених досліджень в ряді країн Європейського Союзу.

Перш за все, необхідно зазначити, що дослідження, проведене Ф. Боргонові, А. Покропек з використанням даних 29 країн і опубліковане в Робочому документі Організації економічного співробітництва та розвитку, показало, що освіта, опосередковано з грамотністю, доходом і професійним престижем, обумовлена механізмами соціальної стратифікації і механізмами когнітивних навичок, має істотні відмінності. Вони корелюють з різноманітністю місць проживання та нерівністю доходів [53]. Крім того, в дослідженні розглядався такий соціальний феномен, як «довіра». У широкому розумінні, це зв'язок між людьми, який дає освіту, і який пояснює механізми соціалізації. Освіта в цілому, може дати людям більше знань про те, як працюють групи і спільноти, які цінності мають, які шляхи налагодження зв'язків існують в різних групах однолітків і в професійних співтовариствах. Освіта розширює межі розуміння, довіри і довірчих відносин не тільки на рівні груп, спільнот, але і держав. Освіта може створити «генералізовану» довіру між державами з різних питань: екології та навколишнього середовища, використання ресурсів, обробки інформації, когнітивних навичок і так далі. Підкреслюється, що освіта, поряд з такими механізмами, як саморегуляція, ставлення до ризику, необхідність розширення прав і можливостей, є важливим фактором загальної довіри і

активізує громадську участь в розвитку суспільства. Необхідно деталізувати всі шляхи, згідно яким освіта може впливати на загальну довіру країн.

М. Дж. Пауер, М. О'Флінн, А. Куртуа, М. Кеннеді, викладаючи свою позицію, запевняють, що неоліберальні політичні сили впливають на освіту, наприклад, в Ірландії, надаючи непропорційно велику користь тим, хто знаходиться на самій верхівці соціальних сходів [64].

М. Хуге, С. Марієн, Т. Вруму на прикладі Нідерландів конкретизували пряму залежність освіти громадян, їх участі в розбудові громадянського суспільства та наявності політичної довіри. Об'єктивні процеси необхідної участі держав в подальшому розвитку системи освіти, однак, не відображаються на підвищенні доступності освіти. Так, на думку дослідників, нерівність у сфері освіти закладається вже в школах: в приватних привілейованих, спеціалізованих, муніципальних. Критерії розмежування різні: адже в приватних школах існує більша кількість предметів і декілька іноземних мов, викладання предметів відбувається часто кваліфікованими викладачами з науковими ступенями, існує соціальна приналежність учнів [66].

Е. Фернандес, дослідник з університету Вісконсіна, аналізує і осмислює роль елітних приватних шкіл, здійснює порівняння традиційної приватної школи в Чилі, щоб зрозуміти, як приватизація та маркетингова вплинули на систему освіти в неоліберальну епоху [58]. Автор прийшов до висновку, що приватизація і існуюча чилійська система освіти збільшили соціальний розрив між учнями, які належать до різних класів, створюючи різні форми нерівності. Соціальна нерівність яскраво простежується в будь-яких приватних і державних навчальних закладах. Так, в приватних школах навчаються студенти з високим соціальним статусом, збільшуючи розрив між «знедоленими» студентами. Соціальна роль приватних шкіл відповідає соціальним потребам еліти і в більшості дає більш високий рівень освіти в порівнянні з державними освітніми установами. Навчання в приватній

елітній школі фактично розглядається як якась гарантія вступу до вищого навчального закладу.

Н. Патмалошіні, погоджуючись з відомим соціологом Е. Гідденсом, по об'єктивним процесам «структурації» освіти в економіках, що розвиваються, підтверджує, що цінність теорії структурації полягає саме в тому, що вона допомагає висвітлити проблеми освіти, в яких часто спостерігається протистояння між суспільством і особистістю, детермінізмом і волюнтаризмом, структурою і дією [73]. Нерівність освіти за соціальним походженням спостерігається зі шкільної лави. Проте, при вирішенні проблем освіти, у зацікавлених сторін є можливість брати участь в зміні «правил» або структури, які вони можуть знати і реалізовувати в подальших діях, враховуючи як спадкоємність, так і динаміку розвитку.

На думку В. Белла, дослідника з Індіани, який представив статистичні дані про нерівність в доходах і багатстві в США, і отриманні, в залежності від доходів, освітніх послуг, привілейований клас може бути більш успішним і мати значно більше шансів і можливостей за рахунок високих доходів, зв'язків, підтримки батьків і соціальних привілеїв [10].

Дослідники Е. Кілпі-Яконен, Д. Воно де Вільєна, Х.П. Блоссфельд, зробили порівняльний міжнародний аналіз по країнах:

США, Фінляндія, Німеччина, Іспанія, Італія тощо, викладений в дослідницькому проекті «Освіта як безперервний процес - порівняння освітніх траєкторій в сучасних суспільствах», вивчили взаємозв'язок між соціальною нерівністю і навчанням дорослих, шляхом аналізу і зіставлення міжнаціональних форм участі в різних навчальних заходах для дорослих [57]. Дані з досліджень в 13 країнах і двох міжнаціональних досліджень визначили вплив освітніх траєкторій на ринок праці і виявили соціальну нерівність. Акценти були зміщені на вивчення нерівності в формальному і неформальному типах навчання дорослих.

Був зроблений висновок, що більш високі показники навчання не завжди призводять до зниження соціальної нерівності в області освіти. Відстежувалися протиріччя: з одного боку, при формальному навчанні дорослих, орієнтованому на роботу або працевлаштування, тільки деякі країни досягли певного ступеня рівності, з іншого боку, при неформальному навчанні рівності не досягнуто: жодна країна не змогла відновити соціальну рівність за допомогою навчання дорослих. Автори зазначили, що найбільш однакова картина, знайдена в їх аналізах, звана «сукупною перевагою», полягала в тому, що люди, які стали краще жити в суспільстві, мали більший доступ до навчання у вищій школі. З отриманням вищої освіти збільшилися конкурентні переваги в просуванні по службі.

М.Р. Лопес, науковий співробітник з дослідницького інституту Мадридського університету в Іспанії, аналізуючи дані Міністерства освіти Іспанії, акцентував увагу на гендерній нерівності, статусі і освіті батьків або опікуна учня, кількості братів і сестер в домогосподарстві та інших факторах, що визначають соціально-економічний фон при прийнятті рішення про продовження освіти на наступному ступені освіти [70]. Він прийшов до висновку про високу кореляцію вибору навчання на вищому щаблі освіти і наявних доходів, соціальної ролі, професійної приналежності батьків і опікунів [70].

Соціальна поляризація закріплюється в школі, формуючи нерівні початкові позиції, в подальшому нерівні траєкторії освітнього процесу і, як підсумок, нерівний результат. Комерціалізація вузів, особливо престижних, ускладнює отримання освіти через необхідність працевлаштування молоді з нижчих верств. Інститут вищої освіти розділився на елітний і масовий сегменти: «топові» світові і національні вузи та інші.

Суперечливу думку про нижчий соціальний клас висловлює Р. Уелш, який стверджує, що цей клас не прагне здобути вищу освіту, скоріше поповнює маргінальні верстви, ніж закріплює поділ суспільства.

Особливості розвитку системи освіти країн, на думку М.Дж. Пауера, М. О'Флінн, А. Куртуа, М. Кеннеді, пов'язані з впливом неоліберальних політичних сил, які сприяють посиленню нерівності. Інституційний фактор є переважаючим, так як система освіти є інститутом, який обслуговує економічні потреби суспільства, що визначає політику в сфері освіти. Саме державна політика сприяє консервації нерівності. Н. Патмалошіні і А. Гідденс спостерігали протистояння між суспільством і особистістю, детермінізмом і волюнтаризмом, структурою і дією. Подоланню соціальної нерівності в системі освіти можуть служити державні програми допомоги малозабезпеченим верствам населення.

Варто зауважити, що українська традиція вищої школи протягом усього свого періоду розглядала рівність можливостей під час вступу до вищих навчальних закладів в якості основного принципу системи освіти. Але ринкові реформи внесли свої корективи і в сферу освіти. З'явилася велика кількість недержавних вищих навчальних закладів та комерційних відділень в державних вузах, які надавали можливість здобуття вищої освіти за гроші. Природно, що якість освіти в процесі її комерціалізації різко знизилася, оскільки вузам стало не вигідно виключати за неуспішність «комерційних» студентів, від яких прямо залежала значна частина фінансових надходжень. Тому будь-який «комерційний» студент, який має можливість оплачувати навчання і не кидає навчання за власною ініціативою, гарантовано отримує вищу освіту незалежно від реальних знань і здібностей. Як вже говорилося вище, можливість здобуття вищої освіти в сучасній умовах залежить як від економічних і соціальних, так і від географічних чинників. Зокрема, проживання у віддалених регіонах або в сільській місцевості, далеко від великих університетських центрів, автоматично знижує можливість отримання якісної вищої освіти. Далеко не всі сім'ї в змозі оплатити проїзд і проживання в іншому місті для своєї дитини, тим більше, що нести фінансовий тягар по утриманню студента, в більшості випадків, доведеться

протягом п'яти років. Американські та британські соціологи, аналізуючи ситуацію в своїх країнах в сфері освіти, зупинялися також на етнічних і расових відмінностях. Афроамериканці, індіанці і вихідці з Латинської Америки в США мають менші можливості в отриманні вищої освіти, ніж американці, іммігранти з Європи і навіть зі Східної Азії. Це пояснюється, в першу чергу, соціальними факторами - умови життя в «негритянських гетто» і індіанських резерваціях аж ніяк не сприяють високому рівню навчання в школі, не мотивують підлітка на формування життєвої стратегії, спрямованої на отримання вищої освіти. В Україні, наприклад, навряд чи можна вважати етнічний фактор перешкодою до отримання вищої освіти. У вузах країни вчать представники різних національностей, причому часто навіть мовні бар'єри не стають перешкодою до отримання освіти. З іншого боку, останній фактор небезпечний тим, що знижує «вартість» диплома на міжнародному ринку праці.

Дисбаланс між вищою та середньою освітою на користь вищої, згідно Гідденсу, характерний для країн «третього світу» - колишніх колоній, в яких промисловість і сільське господарство перебували на низькому рівні розвитку і не вимагали значної кількості фахівців, була потрібна обмежена кількість адміністративних працівників, юристів, економістів, яких і випускали в університетах та інститутах, причому в кількості, що перевищувала реальні потреби країн в фахівцях даних професій [9]. У розвинених країнах в кінці ХХ - початку ХХІ ст. остаточно утвердилася дворівнева організація системи освіти. Бакалаврат та магістратура стали двома основними ступенями вищої освіти, фактично легітимізувавши «розкол» освітнього простору на елітарний і масовий. Магістратура представляє сьогодні елітарний сегмент вищої освіти. Вступити до магістратури сьогодні можуть далеко не всі бажаючі з числа бакалаврів, адже більшість місць в магістратурах, особливо по престижними спеціальностями, - платна. В європейських країнах потреба в бакалавраті мотивувалася

соціально-демографічними особливостями: в результаті «старіння» населення Європи і масових міграційних потоків з країн «третього світу», виникла необхідність в прискореній підготовці фахівців з вищою професійною освітою з числа мігрантів. Тобто, економічні потреби європейських країн продовжують визначати їхню політику в сфері освіти.

В роботі здійснено вторинний аналіз даних ряду соціологічних досліджень.

Проаналізувавши дослідження колективу фінських соціологів Sirniö, O.; Martikainen, P.; Kauppinen, T. M. на тему «Entering the highest and the lowest incomes: Intergenerational determinants and early-adulthood transitions»[78] (Між найвищим та найнижчим доходом: детермінанти між поколіннями та переходи раннього віку), проведене у 2016 році та представлене у журналі «*Research in Social Stratification and Mobility*»[78], відзначаємо, що нещодавно фінські соціологи сперечалися щодо міцності зв'язку між навчальним рівнем та доходом, виявивши, що економічні наслідки навчальних досягнень індивідів опосередковуються рівнем доходу їх батьків. Ті, чиї батьки з високим рівнем доходу (особливо чоловіки), швидше за все, мають більш високий дохід та не потрапляють до середнього рівня, незважаючи на нижчі навчальні досягнення. Цей ефект доходу батьків був вищим серед чоловіків, ніж серед жінок. Чоловіки, які досягли лише найнижчого рівня освіти, мають більшу ймовірність вступу до групи з найвищим рівнем доходу та меншу ймовірність вступу до групи з найнижчим рівнем доходу, якщо вони походять із сім'ї з високим рівнем доходу. Це не стосується жінок, яким освіта на базовому рівні однаково не вигідна, незалежно від батьківського походження. Отже, зважаючи на це походження батьків є ключовим чинником нерівності в освіті, а низький соціально-економічний статус родин, доходи та освіта батьків є одними з ключових чинників зменшення доступу дітей до якісної освіти. Також дані проведених соціологічних досліджень свідчать, що діти з неблагополучним соціально-

економічним походженням часто зіштовхуються зі значними психологічними бар'єрами, пов'язаними із рівнем підтримки сім'ї, самооцінки, що сприяє нерівності в освіті в наступні роки. Аналогічно, статус іммігрантів та досвід іммігрантів є ще одним ключовим негативним чинником, що сприяє нерівності в освіті; знання мови приймаючої країни було єдиним найважливішим посередницьким чинником у навчальних досягненнях мігрантів. Що стосується інвалідності та нерівності в освіті, то в більшості країн ЄС спостерігається позитивна тенденція, яка вже має велику частку дітей у абсолютно інклюзивних умовах. Однак також є те, що деякі державні політики створюють та відтворюють виключення та нерівність у навчанні для учнів-інвалідів шляхом визначення, класифікації та категоризації «різниці» в (або поза) загальноосвітніх навчальних закладах. Так само деякі інституційні умови в школах сприяють нерівності в освіті: відсутність стандартизації в навчальних програмах та системах оцінювання, регіональне фінансування, житлова сегрегація, універсальні програми ваучерів та переважання приватних шкіл. Що стосується освіти та статі, то раннє закінчення школи в Європі, очевидно, значно відрізняється за статтю. Гендерні відмінності спостерігаються також у вивченні читання та математики: дівчата переважають хлопчиків у грамоті читання у всіх країнах ЄС, тоді як хлопчики (за кількома винятками) демонструють кращі досягнення в математиці.

Недавні дослідження в США підтвердили, що існує сильний взаємозв'язок між рівнем сім'ї із низьким рівнем доходу та нижчими навчальними досягненнями: більший рівень нерівності доходів може призвести до того, що молоді з низьким рівнем доходу сприймуть, що інвестиції у власний людський капітал дають менший рівень прибутку [68]. У цьому ж дослідженні встановлено, що люди (особливо хлопчики) із низьким соціально-економічним положенням частіше кидають школу, якщо вони живуть у місці з більшим розривом між нижчим та середнім розподілом

доходів. Аналогічно, дослідження у Великобританії встановило взаємозв'язок між мобільністю батьківського соціального класу всередині покоління та подальшою освітньою кваліфікацією їхніх дітей: діти, чиї батьки пересуваються вгору, більше отримують вищу освіту, ніж однолітки в своєму класі, але нижчу кваліфікацію, ніж однолітки в їхньому класі (Plewis and Bartley, 2014) [74].

Аналізуємо результати дослідження, отримані сучасними американськими соціологами Plewis, I.; Bartley, M., які провели дослідження на тему «Intra-generational social mobility and educational qualifications» (Міжгенераційна соціальна мобільність і освітні кваліфікації), результати якого були опубліковані в журналі «Research in Social Stratification and Mobility» в 2014 році [74]. За результатами проведеного опитування вчені підтверджують думку, що діти, що походять із сімей з більш освіченими батьками, мають більше шансів мати більш кваліфіковану та краще оплачувану роботу порівняно з однолітками з погано освіченими батьками. **А також вважаємо за необхідне навести дані дослідження, яке проведене колективом вчених Erola, J.; Jalonen, S.; Lehti, H. у Фінляндії, на тему «Class, parental education and income over early life course and children's achievement» [56] (освіта батьків, клас та дохід протягом раннього життєвого шляху та досягнень дітей),** яке показало, що батьківська освіта найбільше пояснює заняття та соціально-економічний статус дітей та дохід пояснює це найменше. Більше того, освітній статус батьків має більший вплив, ніж матері: статусні характеристики батьків загалом пояснюються приблизно у половини результатів дітей, а у матерів - дещо менше (близько 40%).

Стать давно розглядається як один із ключових чинників, що впливають на різні аспекти навчальних досягнень, разом із соціально-економічним статусом та міграційним походженням. В Європі раннє закінчення школи значно відрізняється за статтю (Європейська Комісія, 2014). Останні дані

показують, що середній показник серед чоловіків, які вибули із шкіл у середньому за 28 років, становив 17,5% порівняно з 15,0% жінок (Євростат, 2016). Однак різниця між показниками раннього завершення освіти чоловіків та жінок скорочується у міру збільшення соціально-економічного статусу студентів (Європейська Комісія, 2014).

Гендерні відмінності в шкільній діяльності розуміються недостатнім представленням жінок в сфері математичних та природничих наук на вищих рівнях освіти. Жінки домінують у сферах освіти та навчання, охорони здоров'я, добробуту, гуманітарних наук та мистецтв, а чоловіки - у галузі інженерії, виробництва та будівництва. Середня кількість чоловіків у віці 20-29 років, які є випускниками вищої освіти з природничих наук, математики, обчислювальної техніки, машинобудування, виготовлення та будівництва, є більш ніж удвічі меншою, ніж кількість випускниць (див. Рис. 2, Додаток В). Відмінності у виборі навчальної дисципліни молоддю можна значною мірою віднести до традиційного сприйняття гендерних ролей та ідентичностей: деякі галузі, особливо наука та інженерія, розглядаються як "чоловічі" та більше підходять для чоловіків, тоді як інші галузі навчання, особливо послуги, пов'язані з доглядом, як-от освіта чи охорона здоров'я, розглядаються як "жіночі" та більше підходять для жінок (за даними аналітичних звітів Європейської комісії).

Розглядаючи нерівності в освіті та освітні досягнення в контексті міграції, доречно розрізняти освітні досягнення іммігрантів/ осіб, народжених іноземцями, та освітні досягнення дітей іммігрантів у країні перебування.

У країнах ЄС-28, іммігранти, які не є членами ЄС та зарубіжних країн, мають значно нижчий рівень освіти в порівнянні з населенням, яке народилося в ЄС. У 2016 році найбільша частка людей, які здобули лише початкову або нижчу середню освіту спостерігалася серед населення, яке не народилося в ЄС (37,8%). Ця частка була на 12 відсотків більша, ніж для

корінного населення (див. Рис. 3, Додаток В). Крім того, різниця в освіті серед мігрантів, які не є членами ЄС, різнилася в різних країнах-членах. Загалом у 2015 році Мальта (45,3%), Італія (44,6%), Греція (44,3%) та Іспанія (40,9%) мали найбільшу частку людей, народжених за кордоном, із низьким рівнем освіти. Розрив між часткою населення іноземного та місцевого населення з низьким рівнем освіти був найвищим у Греції (22%), Швеції та Франції (обидві 20%) та Фінляндії (19%).

Більше того, молоді люди іноземного походження, як правило, піддаються більшому ризику залишити освіту, навіть не закінчуючи середню спеціальну освіту. Це стосується особливо молодих осіб, які не є народженими в ЄС: за 2008–16 роки вони мали найвищий показник раннього виходу з усіх груп населення. Незважаючи на те, що постійно зменшується з 2008 р., частка 2016 року, які не народились в ЄС, виїхала майже удвічі більше, ніж випускники, які народилися в країні (19,4% проти 9,8%).

Що стосується дітей з міграційним середовищем, то в середньому діти-мігранти в ЄС слабкі в навчанні в школі порівняно з місцевими мешканцями, особливо коли мова їх нової країни відрізняється від їх рідної мови. Наприклад, нещодавнє дослідження PIAAC показало, що різниця у рівні грамотності між дорослими (корінними жителями) та іноземними людьми після врахування мови походження. Доповідачі рідної мови набрали близько 277 балів, незалежно від країни їх походження, а носії мови іноземних та іноземних мов набрали близько 250 балів. В цілому, особи, чия рідна мова відрізнялася від оцінюваної мови, набрали нижче, ніж носії рідної мови, незалежно від їх походження.

Беремо до аналізу також дослідження, проведене Borgna, С.; Contini, D. на тему «Education, Migration and Inequality Which European Educational Systems Provide Fair Opportunities to Learn»[52] (Міграція, освіта та нерівність. Які європейські освітні системи забезпечують справедливі можливості для навчання?», проведене у 2014 році [52]. За

результатами проведеного дослідження було визначено, що імміграційне середовище дітей пов'язане з нижчим соціально-економічним сімейним статусом та нижчими навчальними досягненнями батьків, і, як обговорювалося раніше, такі сім'ї асоціюються з біднішими освітніми можливостями для своїх дітей. Взагалі, батьки з нижчим соціально-економічним статусом та навчальними досягненнями надають менше освітніх ресурсів вдома, менш кваліфіковані, здатні або схильні допомагати дітям у виконанні домашніх завдань та надають меншу цінність навчальному успіху, крім того, вони не сприяють навчальним досягненням своїх дітей. Таким чином, крім нестачі ресурсів, недосягнення дітей з імміграційним станом спричинене іншими проблемами, що впливають із особливостей груп мігрантів, і включають психологічні бар'єри, потенційно низькі очікування батьків та вчителів, а також недостатню підтримку сім'ї та громади (за результатами дослідження Janta, B.; Harte, E. , на тему «Education of migrant children» (Освіта дітей мігрантів), проведеного у 2016 році [59] (див.додаток В).

Проаналізувавши дослідження «Muslim-State Relations in Great Britain: An Evolving Story in Robert Mason» [72] (Мусульмансько-державні відносини у Великобританії: історія, що розвивається), проведене Meer, N.; Modood, T. у 2016 році [72]. Соціальна мобільність на основі освіти часто є однією з ключових передумов боротьби з політичним екстремізмом, поліпшенням загальної згуртованості суспільства, інтеграції та участі громадян, особливо серед осіб з міграційним походженням. Початкова освіта, є найважливішим впливом на формування поведінки особистості та особистісних якостей, таких, як наприклад - громадянська активність. Початкова освіта також створює середовище, в якому можуть виникати різні думки та точки зору і з ними можна протистояти відкрито і конструктивно.

Аналізуємо дослідження Salverda, W.; Checchi, D. на тему «Labour-Market Institutions and the Dispersion of Wage Earnings»(Інститути ринку

праці та розподіл заробітної плати) [77], проведене у 2014 році, яке вказує на значну та позитивну залежність між освітою та нерівністю доходів. Загалом, вищі когнітивні навички систематично пов'язані з підвищенням заробітної плати в 23 країнах. Аналогічно, цю модель нещодавно підтримали дослідження, в яких було розглянуто вплив природженої здатності, обов'язкової освіти (1-9 класи) та необов'язкової освіти (10-12 класи та вища освіта) на нерівність та мобільність доходів між поколіннями у Китаї **(дослідження Yang, J.; Qiu, M., 2016 року на тему «The impact of education on income inequality and intergenerational mobility» (Вплив освіти на різницю в доходах та міжгенераційну мобільність) [82]**. Згідно з їхніми висновками, хоча діти з найбагатших сімей лише в 1,36 рази «розумніші», ніж діти з найбідніших, розрив у людському капіталі зростає до 2,35 наприкінці обов'язкової освіти та до 2,89 в кінці необов'язкової освіти. Однією з важливих причин зростання є те, що бідні сім'ї вкладають порівняно менше коштів у раннє навчання дітей, ніж багаті сім'ї. Як наслідок, їхні діти відвідують школи нижчої якості, через що в них значно менше шансів здобувати вищу освіту (див. додаток В).

Економічні підґрунтя раннього навчання дітей також підкреслюються в дослідженнях освіти **(Karoly, L. A., дослідження на тему «The Economic Returns to Early Childhood Education»(Економічне повернення до ранньої освіти), проведене у 2016 році) [67]**. Одним із способів оцінити цінність програм дошкільної освіти є порівняння їх первинних витрат з економічною вигодою, яку вони отримують, вимірюється такими результатами, як зменшення потреби в спеціальних освітніх послугах, покращення рівня навчальних закладів, більш високий заробіток та зменшення злочинності.

Сфери життя, на які впливає нерівність освіти, не обмежуються доходами та соціально-економічним статусом. Ще одна важлива сфера життя, на яку впливає освіта та нерівність освіти, - це здоров'я. Рівень вищої освіти пов'язаний з більш високим рівнем самооцінки здоров'я та низьким

рівнем захворюваності (**Badley, E. M.** у дослідженні на тему «**Comparing Baby Boomers to Other Generations in a Longitudinal Cohort Study of Self-Rated Health or Benefits Gained, Benefits Lost:**» (Порівняння бебі-бумерів з іншими поколіннями у поздовжньому когортному дослідженні стану здоров'я чи отримані та втрачені переваги) [51]. Освіта може бути ресурсом охорони здоров'я, який компенсує або «замінює» нижчий батьківський соціально-економічний статус. Крім того, вищий рівень освіти знижує ризик розвитку депресивних симптомів у дорослих. У Європі показники хорошого або дуже хорошого здоров'я було найвищим серед людей, які закінчили вищу освіту (81,6%). Лише трохи більше половини (55,1%) тих, хто має максимум низький рівень середньої освіти, поділяють це сприйняття. Так само люди з нижчою освітою мають більш високі показники незадоволення у медичному обстеженні. У 2015 році 4,8% тих, хто має менше, ніж середню освіту (рівень ISCED 0-2) в ЄС-28, повідомили про незадоволену потребу в медичному обстеженні порівняно з 2,6% серед осіб з неповною вищою освітою (рівні ISCED 3 та 4) та лише 1,9% серед осіб з вищою освітою (рівні ISCED 5-8) (дані Євростату, 2017).

Недавнє дослідження оцінило нерівності в галузі охорони здоров'я, ґрунтуючись на припущенні, що соціально-економічний статус є «основною причиною», яка втілює масив ресурсів, які можна використовувати для уникнення ризиків захворювання (Mackenbach et al., 2015) [71]. Автори зібрали дані про смертність за освітнім рівнем для 19 національних та регіональних груп населення з 16 країн Європи у першому десятилітті 21 століття. Відносні вікові ризики смертності серед чоловіків та жінок у віці 30-79 років за 24 причинами смерті були обчислені та класифіковані на чотири групи: піддаються змінам поведінки, піддаються медичному втручанню, піддаються попередженню травм та не підлягають запобіганню. Незважаючи на те, що міцність співвідношення освіти та смертності виявилася дуже різною між причинами смерті та чисельністю населення,

переважна більшість відносних ризиків вказувала на більший ризик смертності серед нижчих. Найголовніше, що нерівності в смертності між різними освітніми групами, як правило, є більшими з причин, що піддаються змінам поведінки, медичного втручання та попередження травм, ніж для непередбачуваних причин.

Висновки до розділу 2

Зважаючи на вищезазначені чинники відтворення освітньої нерівності в суспільстві варто відзначити такі як: індивідуальні, а саме: власну мотивацію, навички, здібності, а також структурні або «аскрипційні» характеристики, як-от гендер, соціальне походження батьків та місце проживання.

Дані міжнародного освітнього проекту PISA уможливають виокремлення таких основних чинників відтворення освітньої нерівності, як соціально-економічне походження, тип поселення та гендер. Фактично для відтворення освітньої нерівності найвпливовішим виявився чинник соціально-економічного походження індивіда, що передбачає класову належність та освітній рівень батьків.

В цілому, нерівний доступ до здобуття освітніх послуг, нерівний розподіл можливостей для отримання якісної освіти, неоднаковий доступ до знань та нерівні права при вступі до навчального закладу складають освітню нерівність.

Крім того, тривалість життя європейців з вищою освітою на 5,5 років довша порівняно з людьми з початковою та нижчою середньою освітою (рівні ISCED 0-2). Нарешті, на суспільному рівні соціальна мобільність на основі освіти визначається як одна з ключових передумов, особливо серед осіб з імміграційним середовищем, для подолання політичного екстремізму, поліпшення згуртованості суспільства, інтеграції та участі громадян.

РОЗДІЛ 3. СИСТЕМА ОСВІТИ ЯК СЕРЕДОВИЩЕ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ В УКРАЇНІ

3.1. Соціальна нерівність в реаліях системи освіти українського суспільства

Задто того, аби виявити основні тенденції прояву нерівності в освітній системі України було здійснено аналіз міжкогортних переходів від однієї ланки до іншої (а саме – від середньої – до вищої освіти), зважаючи від виокремлення певного роду соціальних детермінант та побудови на основі цього відповідних моделей. В ході дослідження було використано метод лонглінійного аналізу, котрий має на меті перевірку впливу соціального походження на освітній перехід. Першочергово планувалося взяти за основу дослідження «Еволюція та визначення освітньої нерівності у Чехії в європейському контексті», проведене Н. Сімоною та П. Соукупом, у якому використовується ця методологія [79]. Втім, дані відносно рівня освіти респондентів для України не є релевантними для цього аналітичного методу, тому аналіз проводився за аналогією на даних загальнонаціонального дослідження 2017 року «Середній клас в Україні: соціологічний портрет», які було надано Українським центром економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. В опитуванні взяло участь 10054 респондентів, вік яких від 18 років, представлені із усіх регіонів України, за винятком Автономної Республіки Крим. Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не більше 1,0 % та ймовірність 0,95.

Задля соціальних детермінант було використано: вік респондентів, стать, походження (а саме – приналежність до сільського або ж міського типу поселення), освіту батьків, самооцінку за класовою приналежністю сім'ї. Всіх респондентів були поділено на наступні когорти за віком: з 1939 по 1950 роки, із 1951 по 1962 роки, із 1963 по 1974 роки, із 1975 по 1992 роки народження [26].

У програмному пакеті SPSS за допомогою Logit Loglinear Analysis побудували моделі, що включають різноманітні комбінації чинників.

Очевидно, що збільшився конкурс на місця державного навчання у вищих навчальних закладах, що в свою чергу, відобразилось на шансі щодо отримання вищої освіти.

В порівнянні з міжкогортною оцінкою шансів, різниця має значно більші показники. Адже варто відзначити, що імовірність здійснення переходу для дітей високоосвічених батьків значно вище (а саме – у 20 разів), ніж для дітей, батьки яких здобули лише неповну середню. А також, у 12,5 разів більша, ніж для дітей батьків із середньою загальною та професійно-технічною освітою, та у 5 разів більша для жінок та чоловіків, котрі батьки мають середню спеціальну освіту. Підсумовуючи, варто відзначити, що освіта батьків як соціальна детермінанта освітнього переходу порівняно з іншими структурними чинниками відіграє значно важливішу роль.

Якщо ж розглядати передбачення, які засновані на когорті суб'єктивної оцінки класу на момент невдалого або ж вдалого здійснення переходу, то в такому випадку її надійність описується 70 % правильності достовірності і показники наближаються до рівня 14,5 % - 20 %.

Зважаючи на це, оцінювати шанси здійснення переходу, посилаючись на цю модель, є способом демонстрації чіткої тенденції щодо збільшення із підвищенням класового положення індивідів і з переходом до молодших когорт українців. Втім, клас відіграватиме більшу роль, адже відношення шансів між найвищим і найнижчим класом сягає 6,3 рази.

Зважаючи на вищезазначене, моделі передбачення шансів індивідів здійснити певного роду перехід до вищої освіти на основі освітнього рівня батьків та когорти. Обидві з них довели істинність власних теоретичних припущень не тільки про існування залежності між соціальним походженням та шансами отримати вищий рівень освіти, а й поглибленні цього роду

залежностей на основі освітньої експансії. Як висновок, можна відзначити, що шанси отримання вищої освіти, і тим самим здійснення освітнього переходу залежать від освіти та приналежності батьків.

Отже, найбільш значимою моделлю опису освітнього переходу до вищої освіти проявила модель передбачення на основі поєднання когорти та освіти батьків. Завдяки ній було підтверджено, що чим молодшою є група та чим вищий рівень освіти батьків, тим більше шанси у жінок та чоловіків здійснити такий перехід. Дана модель показує мінливість до інституційних змін та особливості передбачення, роблячи можливим висновок, що саме освіта батьків як соціальна детермінанта відіграє найбільш значущу роль.

Згідно статистичних даних, у більшості країн ОЕСР відсоток дорослого населення з вищою освітою перевищує 60% [28]. Залученість до вищої освіти є одним із показників, за яким Україна на сьогоднішній день порівнюється з країнами європейського союзу [29]. Втім, незважаючи на вище окреслений факт, освітня політика, спрямована скоріше на обмеження, аніж на розширення доступу до вищої освіти і це може повністю змінити ситуацію.

Освітня система в Україні так само як і у Сполучених Штатах Америки є одним із лідерів у світі за кількістю індивідів (приблизно 90%), за обсягом витрат на вищу освіту (близько 46%). В Україні так само, як і в Америці відбулося переміщення фінансування з державного на приватне та зміна вартості навчання у всіх навчальних закладах.

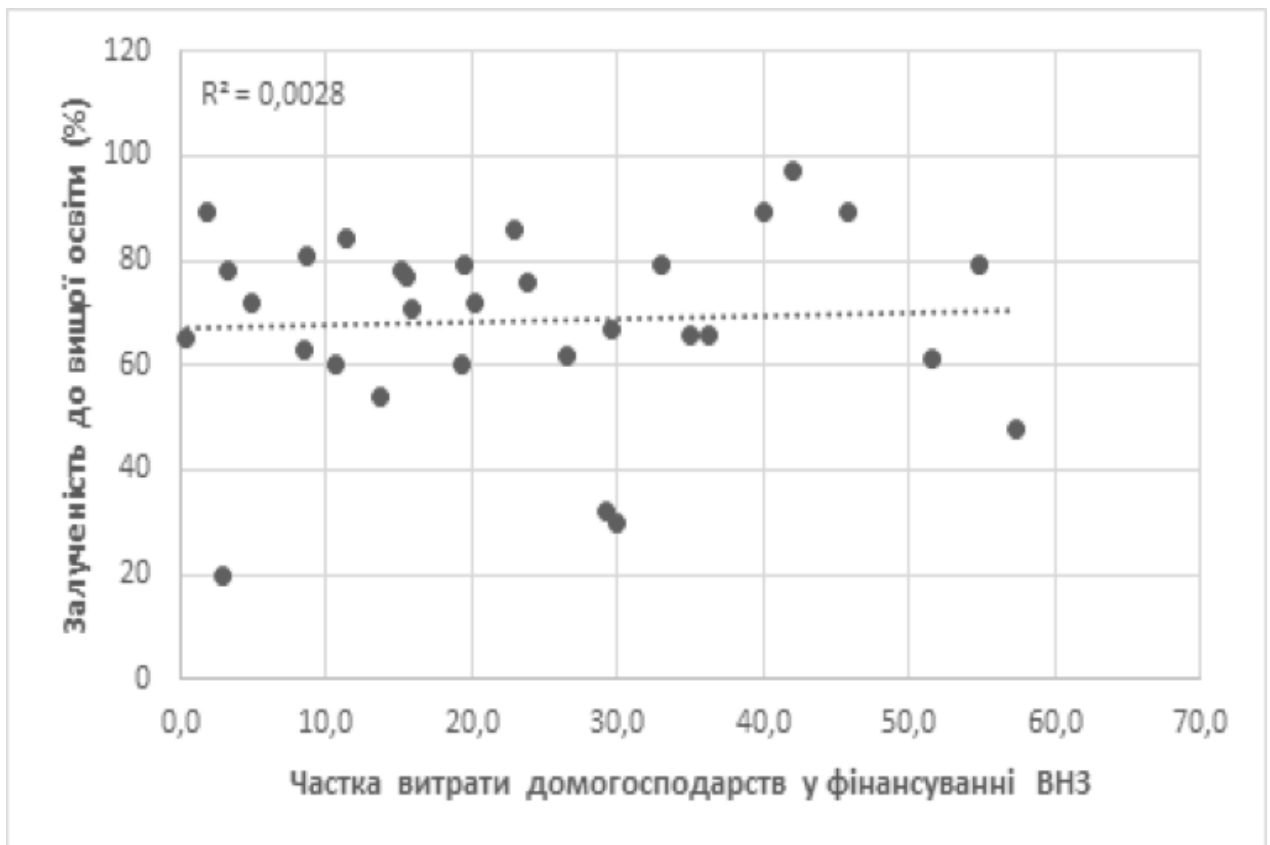

Рис. 1. Зв'язок між часткою витрат домогосподарств у фінансуванні ВНЗ і залученістю до вищої освіти¹ у 31 країні ОЕСР і їхніх партнерів (деякі країни вилучено з аналізу через недоступність даних). *Розрахунки на основі даних UNESCO Institute for Statistics та OECD за 2016 рік*

Рисунок 1 демонструє дані регресійного аналізу, згідно з яким не існує статистично значимого зв'язку між часткою коштів, вкладених у фінансування вищих навчальних закладів та залученням до неї.

Наприклад, у Норвегії частка приватних коштів домогосподарств у вищій освіті складає доволі високий відсоток, втім Норвегія випереджає інші країни.

Порівнюючи американську та українську освітню моделі, варто відзначити, що в США, де розвинена економіка та високий рівень життя, не зазнає таких втрат, як українська освітня система (адже українські абітурієнти та їхні батьки не завжди мають можливість сплачувати за

контрактне навчання). Нестача коштів та низьке матеріальне положення батьків стає основним чинником освітньої нерівності [25].

Варто навести приклад Кореї, де залучити до вищої освіти (97 %) вдалося завдяки економічному розвитку країни та інвестиціях в науково-технічні розробки. Втім, сподіватись на подібного роду сценарій для української системи освіти є вкрай безнадійним.

Все це в цілому також спричиняє нерівність доступу до освіти, адже ті категорії населення, які перебувають в менш привілейованих умовах, в кращому випадку залишаються в статусі status quo (повертаються до свого висхідного положення). За досвідом американської освітньої системи, це призводить до ієрархізації та посилення соціальної нерівності в освітній системі. Втім, послаблення доступу до здобуття освіти можливе у випадку: отримання вищої освіти в менш престижних освітніх закладах або менш престижних освітніх спеціалізація, що в свою чергу не створює попиту на ринку праці. Адже доступ до престижних освітніх інститутів важко назвати меритократичним. З плином часу можливість вступу до престижних освітніх закладів вийшла далеко за межі виключно вищого класу. Тим не менше, аби стати студентом престижного ВУЗу представнику вихідцю із сім'ї, де обоє із батьків належать до нижчого соціального класу, потрібно докласти неабияких зусиль. Знову вдаємося до порівняння: британська дослідниця Фіона Девайн вдається до зіставлення середнього класу у американському та британському суспільстві та публікує дослідження «Класові практики. Або як соціальне становище батьків допомагає дітям отримати роботу». Дослідниця наголошує на тому, що задля сприяння вступу дитини до престижного учбового закладу, батькам необхідно заощаджувати значні суми коштів, приймати виважені рішення, повноцінно забезпечувати дитину.

Тим не менше, сільське населення України не завжди має можливості для отримання якісної освіти (за даними дослідження PISA якість здачі ЗНО випускниками шкіл значно нижче, аніж в містах) [32]. Вихідні з

малозабезпечених сімей мають менш привілейовані умови, аніж їх однолітки із забезпечених сімей, оскільки бідність є одним із факторів, який мінімізує шанси здобуття престижної вищої освіти, а приналежність до нижчого соціального прошарку створює всі умови для нерівності доступу здобуття престижної освіти.

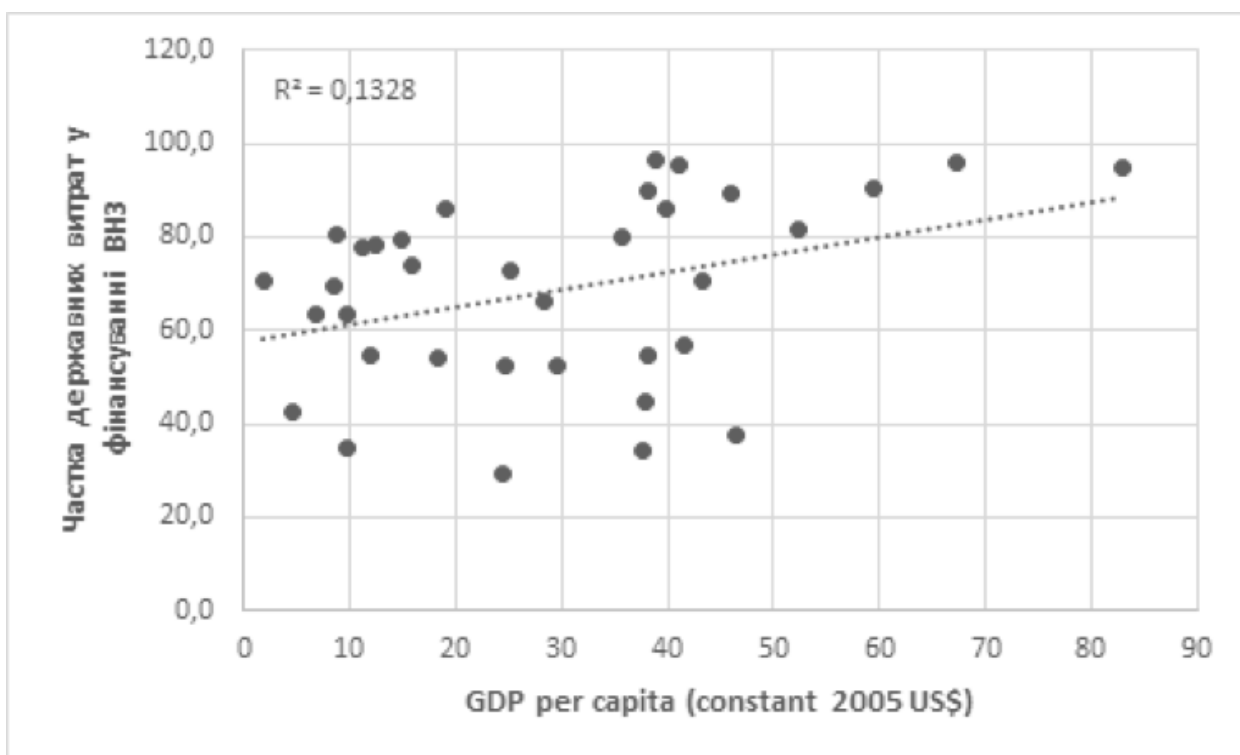

Рис. 2. Зв'язок між GDP per capita (constant 2005 US\$) та кількістю витрат держави на фінансування ВНЗ у 35 країнах ОЕСР і партнерських країнах. Розрахунки на основі даних UNESCO Institute for Statistics та OECD за 2016 рік

Рисунок 2 демонструє взаємозв'язок між рівнем ВВП і фінансуванням вищих навчальних закладів. Дані статистичного аналізу свідчать про те, що фактор економічного розвитку суспільства має незначний вплив, втім не є визначальним.

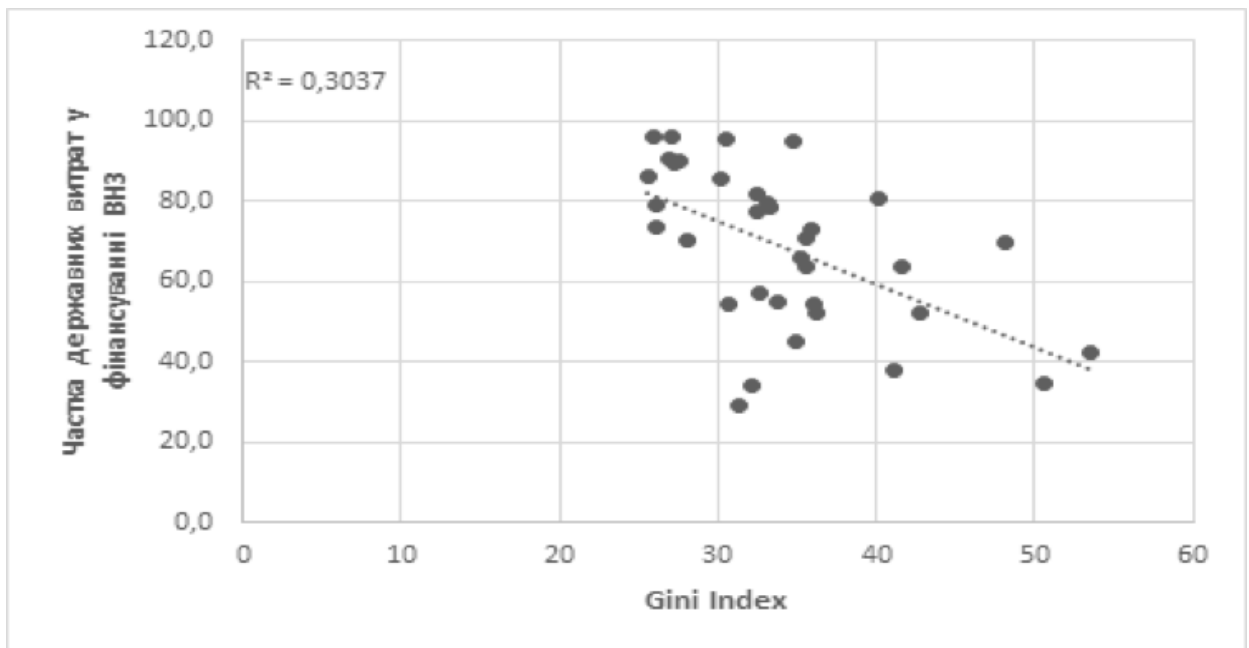

Рис.3. Взаємозв'язок індексу Gini та державних витрат у фінансуванні ВНЗ у 35 країнах ОЕСР (розрахунки, засновані на даних World Bank та OECD за 2016 рік)

Необхідно зазначити, що механізм розподілу коштів на фінансування вищої освіти має значно сильніший зв'язок, аніж рівень економічного розвитку суспільства. На основі рисунку 3, а саме – індексу Gini, котрий демонструє показник нерівномірності доходів – чим вищий цей індекс, тим нижча частка витрат на систему освіти в країні [36].

Таким чином, високий рівень економічного розвитку країни не завжди є гарантією рівного доступу до благ не ж повністю підтвердженою. Крім того, в системі освіти наразі існують проблеми неузгодженості з ринком праці, економічна криза, недостатнє фінансування, відсутність інвестицій в науково-технологічний прогрес, створення більшої кількості робочих місць для кваліфікованих кадрів, відсутність цінності наукової праці, комерціалізація та економізм, зменшення цінності диплома, знецінення здобуття вищої освіти [36].

3.2. Соціальні чинники розвитку соціальної нерівності в українській освітній системі (за результатами експертного опитування)

Отже, в цілому, виокремлюються два набори чинників, що сприяють відтворенню нерівності в системі освіти:

1) індивідуальні: власна мета, мотивація та здібності; 2) структурні або «аскрипційні» характеристики, такі як гендер, соціальне походження, місце проживання.

Конфліктність чинників нерівності в системі освіти виявлено завдяки аналізу законодавству України про освіту. На державному рівні визначається рівний доступ до освіти для всіх громадян та виключна залежність від індивідуальних здібностей, мотивації та бажань [33]. Проведена ж ретроспектива тенденцій в освітній галузі за часів незалежної України демонструє невідповідність реальної ситуації доступу до освіти з декларованим законодавчим баченням інституту освіти [33]. За даними звіту «Освіта в Україні 2017» аналітичного центру CEDOS, станом на грудень 2017, ВНЗ найвищого рівню акредитації налічувалось 393. Згідно результатів освітнього проекту PISA, найбільш виокремлюються такі чинники освітньої нерівності, як соціально-економічне походження, тип поселення та гендер [31]. Фактично для відтворення освітньої нерівності найвпливовішим виявився чинник соціально-економічного походження індивіда, що передбачає класову належність та освітній рівень батьків.

Попередні дослідження підтвердили суттєву залежність результатів зовнішнього незалежного оцінювання від місця проживання випускників шкіл [32]. Для України гендерний чинник, на відміну від країн європейського союзу, є менш значущим. Втім, згодом відбувається поділ спеціальностей за гендерною ознакою «суто чоловічі» та «суто жіночі», і доволі очевидним є той факт, що часто «суто чоловічі» спеціальності є більш оплачуваними [32].

За дослідженням колективу українських вчених Лібанової Е., Макарова О., доходи осіб з вищою освітою впливають на матеріальне становище всієї сім'ї [17].

Крім того, існує зворотний зв'язок між матеріальним становищем населення та намаганням інвестувати кошти у освіту. Як видно з рис. 3.25, до восьмої децильної групи, внаслідок низьких доходів переважної більшості населення України, зовсім невеликий відсоток коштів виділяється на вищу освіту. Однак з восьмої децильної групи зростають витрати на вищу освіту, а представники десятої децильної групи направляють помітно більший відсоток своїх ресурсів не тільки на вищу освіту, а й освіту, яка не визначається позашкільним, післядипломним рівнем, отриманням наукового ступеня.

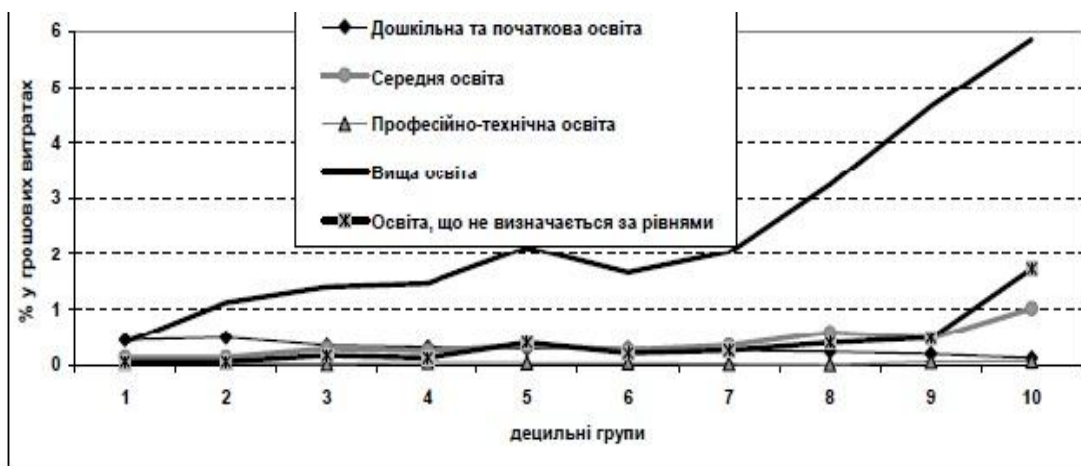

Рис. 3.25. Питова вага витрат на освіту за децильними групами, 2010 р.

Джерело: Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки (колективна монографія) / [Лібанова Е.М., Макарова О.В., Кірило І.О. та ін.]; за заг. ред. Е.М.Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, 2012. – С. 204.

Рівень освіти здійснює вплив на подальший дохід сім'ї, саме тому, що дає змогу особі із вищою освітою повною мірою реалізувати свої можливості. Близько 5% опитаних респондентів із вищою освітою зазначає, що вони безробітні, тоді як, серед тих, хто має неровну вищу освіту – цей відсоток сягає 7%, а серед тих, хто має лише загальну середню освіту – 14%. У 2,5 рази більше і тих, хто займає високі посади та є власниками бізнесу

(1,5% проти 0,6%), ніж серед представників з повною загальною середньою освітою [17].

Таким чином, отримання вищої освіти передбачає зниження ризику бідності і зростання доходів працюючого та його сім'ї, навіть в умовах фінансово-економічної кризи.

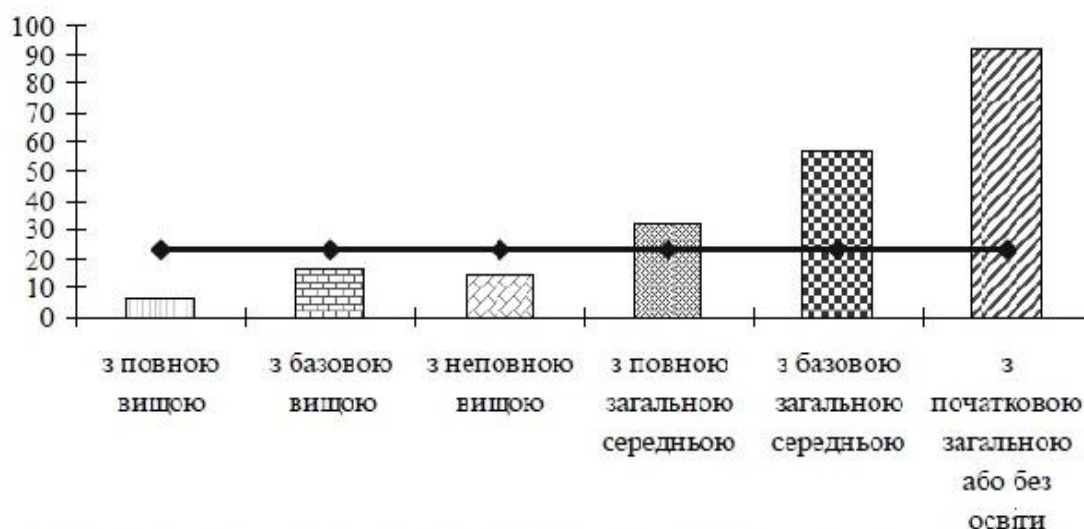

Рис. 3.32. Рівень участі населення, зайнятого у неформальному секторі економіки, за рівнем освіти, 2011 р., %

Джерело: Економічна активність населення України 2011: Стат. збірник / Державна служба статистики України. – К., 2012. – С. 153.

Зважаючи на це, освітній чинник сьогодні виконує більшу захисну та стимулюючу роль, аніж заходи державної соціальної політики щодо підтримки населення, оскільки більшість людей з вищою освітою продовжують користуватися економічними перевагами [17].

Інвестиції населення в освіту своїх дітей визнаються як найбільш перспективне та вигідне вкладання коштів в розвиток майбутнього. Адже в Україні протягом тривалого періоду понад половину усіх студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації навчаються за рахунок фізичних осіб [17].

Також використовуємо дані лонгітюдного дослідження (Ukrainian Longitudinal Monitoring Survey), здійсненого протягом 2003–2013 рр. Київським міжнародним інститутом соціології.

Вища освіта фактично перетворюється на масову (рис.4).

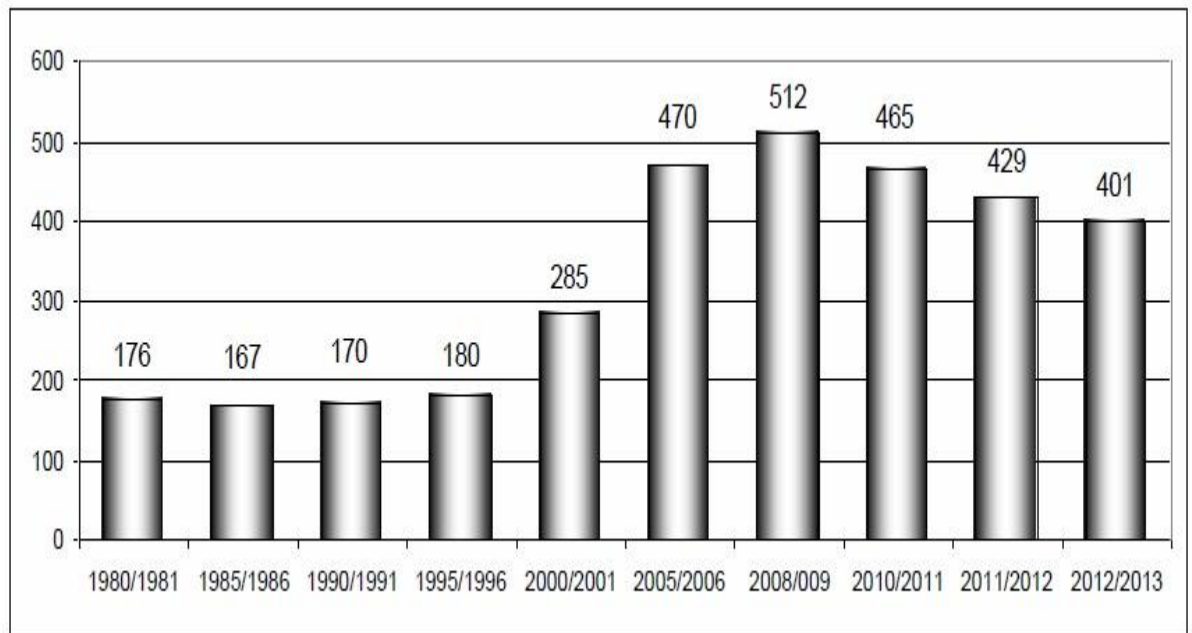

Рис. 4. Кількість осіб, які навчалися у ВНЗ НА 10000 населення станом на 1980/1981 – 2012/2013 рр.

Варто також проаналізувати дослідження Аналітичного центру CEDOS «Нерівність досягнень в українських школах за результатами проведеного ЗНО» [32].

В анкетуванні взяли участь 50 919 випускників 2017 року загальноосвітніх навчальних закладів. Вимірювання здійснювалося за коефіцієнтом Джині, котрий дав змогу виміряти показники нерівності в освітній сфері. Цей коефіцієнт вимірюється від 0 до 1, де 1 – найвищий прояв нерівності. Згідно з отриманих даних - коефіцієнт Джині більше 0,3, що в свою чергу, вказує на значну нерівність.

Хоча, варто зауважити і те, що не всі випускники зі “слабких” шкіл отримують низькі бали, та не всі з випускників з провідних елітних шкіл отримують високі бали. Нерівність у результатах починається на рівні школи.

Програма емпіричного етапу соціологічного дослідження на тему (опитування експертів)

«СИСТЕМА ОСВІТИ ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ВІДТВОРЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ»

Проблемна ситуація. Нерівність здавна було темою, яка приваблювала увагу соціологів. Розвиток технологій і ускладнення економічного життя сприяли розвитку системи освіти. Зважаючи на це, зросла і роль освіти у формуванні соціального статусу; соціальної структури тощо. Існує дві незалежні протилежні позиції щодо того, який внесок здійснює освіта в формування соціальної нерівності, і в цілому в встановлення нерівності між різними категоріями громадян. Варто відзначити, що освіта допомагає поступово вирівнювати соціальні можливості, якими володіє людина в суспільстві, а також освіта - це один з механізмів відтворення принципів соціальної нерівності в сучасному соціумі.

Кожна людина включається в соціокультурний світ в рамках конкретного процесу, займаючи в ньому своє унікальне місце. Нерівність процесу соціокультурного включення для окремої людини і соціальних груп породжує нерівність тих позицій, які доступні людині в її соціокультурному бутті. Нерівність і неоднозначність освітнього процесу – одне з фундаментальних підґрунть породження і закріплення соціальної нерівності, яка існує в суспільстві.

На всьому протязі історії людство створювало міф про освіту як про найкращий засіб подолання обмеженості людської природи і соціальної нерівності між людьми. Але в той же час історія свідчила про те, що як тільки освітній рівень соціальних низів зростав, а саму освіту охоплювали дедалі ширші соціальні верстви, то паралельно з цими процесами ініціювалися процеси породження нових форм освітньої нерівності, які закріплювали існуючу в суспільстві соціальну нерівність. Соціологія освіти

покликана осмислити освітню нерівність не як загрозу, а як соціальний фактор.

Наукова проблема дослідження. На сьогодні система освіти постає одним із соціальних інститутів, що бере участь у процесах структурування суспільства. Варто зауважити, що починаючи з середини 60-х років 20 століття, освіта все більше набуває чинника відтворення соціальної нерівності, адже основною функцією освіти стає не навчання, отримання кваліфікації та знань, а і спосіб досягнення життєвих цілей та інвестицій. Здобуті знання та кваліфікації певною мірою сприяють соціальній мобільності, доступі до інших соціальних благ, оскільки в суспільстві освоєнн багатьох ролей та отримання певних статусів значною мірою залежить від навчання, проходження через формальні організації інституту освіти.

Нерівність в системі вищої освіти сьогодні виступає найбільш актуальною соціальною проблемою. Вперше в соціології проблему нерівності в системі освіти почали вивчати західні соціологи: Е.Дюркгейм, П.Сорокін, Р. Мертон, В.Мур, Т.Парсонс і інші представники функціоналізму.

Отже, в цілому проблема надзвичайно актуальна в руслі соціології. Втім, вона потребує подальшого узагальнення та соціологічної інтерпретації. Результати проекту PISA, котрий в більшій мірі спрямований на міжнародну проблематику, говорять про відтворення нерівності в освітній системі та прояв її в соціально-економічному походженні, типі поселення та гендері. Варто зазначити, що для відтворення нерівності в освітній системі найвпливовішим постає чинник соціально-економічного походження індивіда, що передбачає класову належність та освітній рівень батьків.

Розроблені бланки напівстандартизованого глибинного інтерв'ю враховують специфіку соціогуманітарної освіти (швидка оновлюваність знань, суб'єктивний характер осмислення і сприйняття інформаційних

потоків, можлива розбіжність європейських і українських ціннісних установок як критеріїв когнітивного поля та ін.)

У методичних документах з проведення інтерв'ю рекомендується будувати оцінку і висловлювати судження в зіставленні фактичних результатів з нормами, запропонованими Міністерством освіти і науки України [1]. Оцінюючи діяльність вищої школи в обраному напрямку, враховувалось широке коло питань. Проведення експертних глибинних інтерв'ю проводилося в рамках розробленої дослідницької програми.

Мета дослідження: аналіз системи освіти як середовища відтворення соціальної нерівності в Україні.

Завдання дослідження:

1. Розкрити сутність поняття «соціальна нерівність» як виду соціологічної категорії.
2. Визначити суть соціальної нерівності як соціального явища.
3. Охарактеризувати чинники розвитку нерівності в системі освіти.
4. Проаналізувати детермінанти розвитку соціальної нерівності в системі освіти українського суспільства.
5. Описати прояви соціальної нерівності в сучасній Україні.
6. За результатами соціологічного дослідження розкрити соціальні чинники розвитку соціальної нерівності в українській освітній системі.

Об'єктом дослідження є система освіти.

Предметом дослідження є система освіти як середовище відтворення соціальної нерівності в Україні.

Теоретична інтерпретація понять.

Система освіти – це сукупність освітніх закладів (навчальних та навчально-виховних), котрі забезпечують загальну середню і вищу освіти в країні, здобуття спеціальності або кваліфікації, підготовку чи перепідготовку кадрів для культури, політики, економіки тощо.

Соціальна нерівність – одна із форм соціальної диференціації, коли класи, соціальні групи та індивіди знаходяться на різних щаблях вертикальної соціальної, мають нерівні життєві шанси та нерівною мірою володіють тими чи іншими засобами досягнення цілей.

Соціальна структура – це сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих соціальних спільнот та груп, соціальних статусів і взаємовідносин між ними.

Детермінанти розвитку соціальної нерівності в системі освіти – система чинників (структурних та індивідуальних), котрі сприяють відтворенню та розвитку соціальної нерівності в системі освіти.

Гіпотези дослідження

Основна гіпотеза дослідження полягає в тому, що система освіти є середовищем відтворення соціальної нерівності.

Методи дослідження. Основними науковими методами дослідження, що використовувалися в роботі, стали методи прикладної соціології, спрямовані на підтвердження або спростування висунутих гіпотез і вироблення рекомендацій. Основними методами даного прикладного дослідження стали:

– інтерв'ю з представниками адміністрації державних і недержавних вузів;

– інтерв'ю з науковцями-експертами зі сфери освіти, освітянами.

Інтерв'ю з представниками адміністрації університетів здійснювалося на основі розробленого гайд-інтерв'ю. В якості експертів загалом виступали начальник відділу якості вищої освіти НАУ Білоус О.І., проректор з навчальної роботи НАУ Гудманян А.Г., декан факультету лінгвістики та соціальних комунікацій НАУ Ягодзінський С.М., завідувач кафедри авіаційної психології НАУ Помиткіна Л.В., завідувач кафедри соціології та політології Хомерікі О.А. (список експертів, додаток Б).

Зміст інтерв'ю був спрямований на одержання поглибленої інформації стосовно особливостей і характеристик соціальної нерівності в освітній системі. Гайд містив питання, що стосуються соціальної нерівності в освітній сфері, чинників, які її спричиняють та те, як впливають соціальне походження батьків, матеріальний стан сім'ї (анкета, додаток А).

Усі експертні інтерв'ю містили дані про респондентів: найменування вищого навчального закладу, в якому працює респондент, посаду, стаж роботи на посаді, стаж роботи в управлінських структурах, вчений ступінь.

Важливою умовою для порівняння є спільність прояву соціальної нерівності в освітніх системах України і провідних європейських країн. Відомо, що українська вища освіта розвивалася під впливом європейських освітніх та культурних традицій. Тому, спілкуючись с респондентами по темі прояву нерівності в сучасній вищій освіті, нас перш за все цікавила їх оцінка основних негативів і позитивів реформування сучасної освіти. Результати проведеного експертного опитування дали змогу визначити наступні критерії:

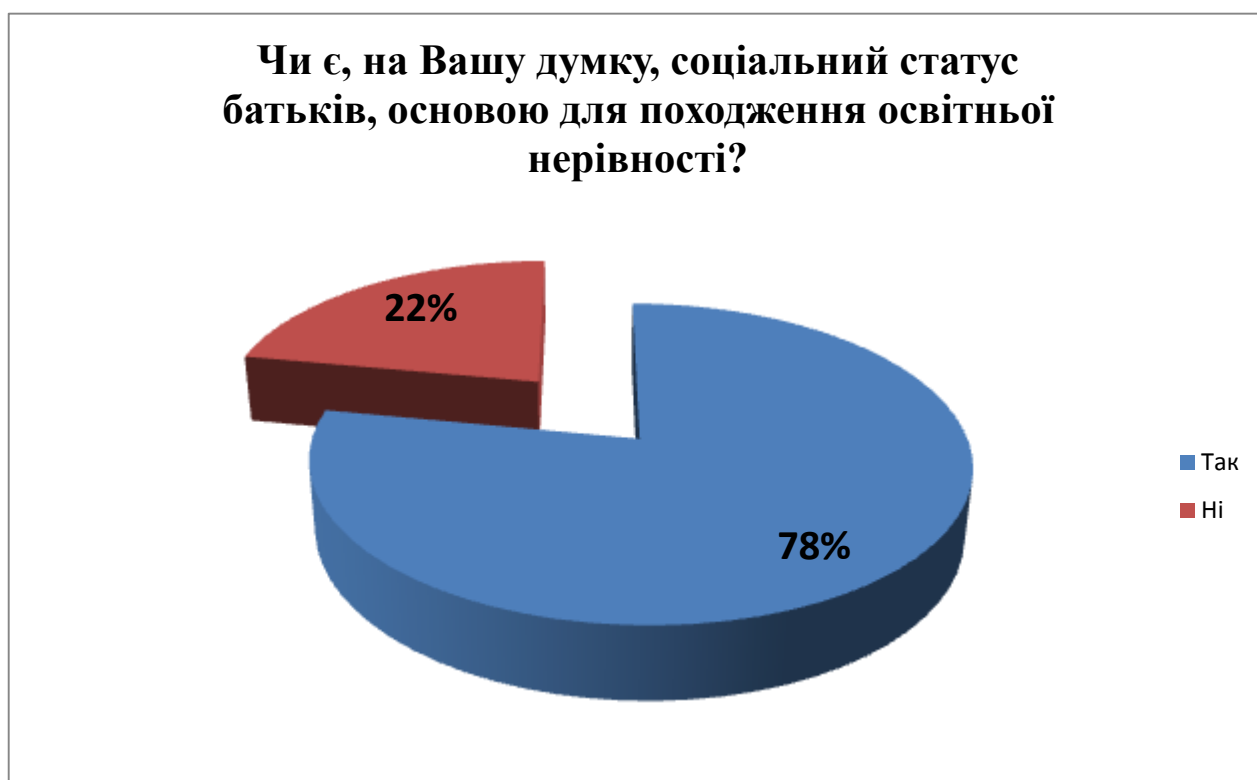

Рис. 1. Соціальний статус батьків як основа походження освітньої нерівності
78% опитаних вважають, що соціальний статус є основою походження нерівності.

Отже, проаналізувавши дані, отримані від 18 експертів в українській системі освіти та порівнюючи їх із даними вторинного аналізу, описаному в розділі 2.2., можемо стверджувати ідентичне: в Україні так само, як і в провідних європейських країнах соціальний статус батьків є основою походження нерівності в освітній сфері.

Рис.2. Рівні освіти та нерівність

Більшість зазначає, що найбільше потерпає від нерівності вища освіта – 58%.

Незважаючи на значну охопленість вищою освітою населення України, на думку експертів в Україні, і у всьому світі саме вища освіта зазнає нерівності (адже початкова та середня освіта є обов'язковою та фінансується державою), тоді як доступ до престижної вищої освіти мають далеко не всі. Порівнюючи дані, отримані в результаті експертного опитування із даними вторинного аналізу, варто відзначити, що переважна більшість експертних

європейських країн в своїх дослідженнях також відмічала дану тенденцію (про що було зазначено в підрозділі 2.2.)

Рис. 3. Які із аспектів нерівності проявляються найбільше
50% все-таки вважають, що українці мають нерівний доступ до здобуття освіти (залежно від їх соціального класу, рівня достатку і т.д.)

Чи постає, на Вашу думку, освіта основою відтворення соціальної нерівності?

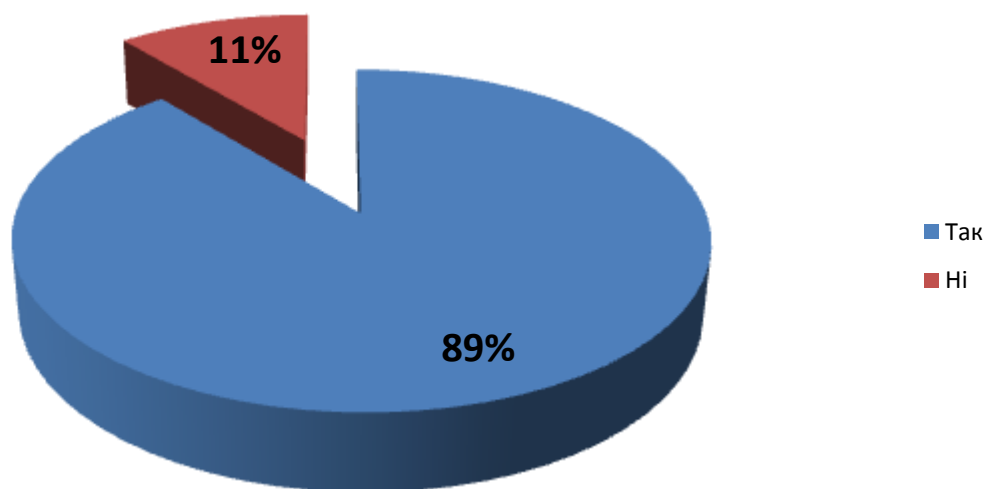

Рис.4. Освіта як основа відтворення соціальної нерівності

89% вважає, що освіта є основою відтворення соціальної нерівності.

Чи існує, на Вашу думку, зв'язок між освітою та соціальною мобільністю?

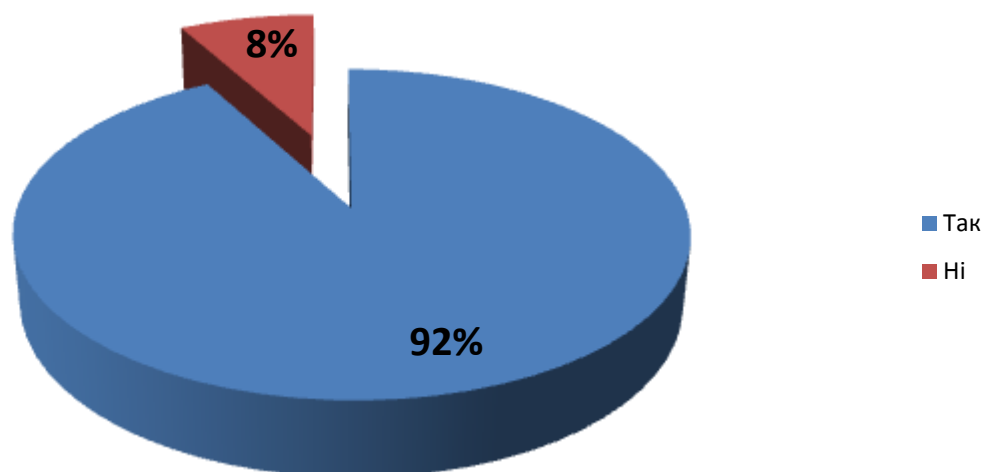

Рис.5. Освіта та соціальна мобільність

92% опитаних вважають, що існує зв'язок між освітою та соціальною мобільністю індивіда. Переважна більшість опитаних експертів вважає, що на здійснення соціальних переміщень впливає сукупність об'єктивних і суб'єктивних умов. Об'єктивні умови виступають основою для здійснення соціальної мобільності. Так, соціальна мобільність, відбувається в конкретному суспільстві з певним державним устроєм, соціально-економічним і культурним укладом, в умовах існуючої системи освіти, що в сукупності створює її об'єктивну складову. Комплекс суб'єктивних факторів - інтересів, здібностей, системи потреб - утворює найважливішу сторону забезпечення соціальної мобільності, оскільки становить систему соціально значущих якостей індивіда, зокрема, освіченості та професійної компетентності. Якщо об'єктивні умови мають необхідний характер, то суб'єктивна індивідуальність кожного індивіда визначає унікальність і непередбачуваність його соціальної мобільності.

Рис.6. Освіта та інвестиції в майбутнє.

Все-таки, 42% опитаних вважає, що освіта є перспективним вкладанням коштів в майбутнє дитини. Освіта дітей - важливий довгостроковий стратегічний пріоритет і інвестиція в майбутнє всього світу. Освіта відіграє важливу роль в соціальній інтеграції, економічній мобільності та інших життєвих позиціях. Особливо отримання освіти допомагає щодо мовної та правової адаптації, освоєння звичаїв і норм життя в країні перебування (порівнюючи відповіді українських експертів із аналізом даних дослідження щодо міграції, наведеному в підрозділі 2.2.).

Освіта приносить суттєві винагороди як конкретним індивідам, так і суспільству в цілому. В цілому, вона формує у дітей навички, які дозволять їм стати в житті більш успішними, а, отже, отримати більш високі доходи, що дає шанс вирватися з кола хронічної бідності.

Освіта також сприяє кращому взаєморозумінню між членами суспільства.

Безумовно, отримання дітьми з сімей мігрантів якісної освіти - це вклад не тільки в їх майбутнє, але і в майбутнє всього населення їх країн, в майбутнє світу.

Рис.7. Освітня нерівність залежно від місця проживання

72% опитаних схильні вважати, що зберігається нерівність залежно від місця проживання.

Результати проведеного експертного опитування (компетентні особи з числа директорів ВУЗів м.Києва), кількістю 18 осіб, дають змогу говорити про очевидну різницю між сільськими та міськими школами, а також елітними навчальними закладами та звичайними міськими школами. Неабияку роль відіграє соціальний статус та освіта батьків. Серед істотних чинників відзначаються такі, як гендерні, індивідуальні, мотиваційні. Наявність навчальних матеріалів, розміри класів, умови проживання, місцезнаходження школи, можливість батьків оплачувати додаткові заняття, відвідувати позашкільні секції тощо. Низьке матеріальне становище батьків вкрай негативно відбивається на їх дітях, адже вони перш за все, страждають від цього. Сім'ї із низьким соціальним положенням вкрай рідко можуть дозволити дитині отримати вищу освіту (брак коштів є ключовою характеристикою та чинником нерівного доступу до освіти).

Справді, для сучасної людини освіта стає своєрідним «джерелом» матеріальних благ, ще з дитинства (наприклад набуття кращого та/або престижного соціального статусу, матеріальне забезпечення нащадків, відтворення соціально-культурного капіталу сім'ї).

Знаходячись у сім'ї, де основним є виживання, дитина залишається поза вибором. Після школи вона здебільшого змушена займатись заробітком грошей, а не думати про власний розвиток.

Серед чинників, що впливають на доступність здобуття якісної освіти, виділяються соціокультурні, територіальні, економічні та статусні фактори.

Соціокультурні фактори - це соціокультурний капітал сім'ї (як зазначалося вище - освіта батьків, статусність і престижність сфери зайнятості батьків). Інакше кажучи, це те, що забезпечує відтворення положення в суспільстві і висхідну соціальну мобільність після отримання

освіти. Територіальні бар'єри також є потужним чинником впливу на доступність якісної освіти. З кожним роком ситуація погіршується, утворюючи виразну тенденцію.

Провідну роль відіграє тип поселення, а також рівень урбанізації, адже можливості самореалізації сільського учня значно нижче, ніж його міського однолітка. Проблемним також є положення із закриттям (оптимізацією) сільських шкіл через їх нерентабельність.

Вищенаведені дані яскраво демонструють, що територіальний фактор позначається на якості освіти. В результаті моніторингу виявляється сегмент шкіл, які демонструють низькі навчальні результати. Таких освітніх установ в різних регіонах України від 4-5% до 25% (за даними дослідження Pisa, 2018 року).

Соціальна диференціація, що виражається в нерівному доступі до якісної загальної освіти, проявляється потім і в нерівних можливостях особистісної самореалізації, нереалізованості професійних амбіцій, що підсилює соціальну поляризацію і соціальну нестабільність в суспільстві, супроводжуючись підвищеною конфліктністю.

Висновки до розділу 3

Слід зауважити, що в Україні не існує рівності доступу до здобуття вищої освіти, адже дослідження проведені Pisa, 2018 року по всьому світі та в Україні, зокрема, доводять гіпотезу про те, що якість навчання в сільських школах значно гірше, що і унеможливорює рівність доступу до надання якісних освітніх послуг.

Звісно, варто відзначити те, що жодна країна світу не має повної рівності можливостей щодо доступу до надання освітніх послуг. Зауважимо, що соціальний стан батьків, місце проживання та наявність наявність

розвинутої інфраструктури (а саме – гарних шкіл, ліцеїв, гімназій). Результати досліджень показують, що соціальне становище сім'ї має лише до 15% у нерівності доступу до освітніх послуг.

В цілому, ті ж самі чинники, як і в ряді європейських країн, мають місце і в Україні. Підводячи підсумки, зазначимо, що соціальне походження та соціальне положення сім'ї має значно менший вплив аніж освіта батьків та їх професія. Батьки робітничих спеціальностей більш схильні вважати, що вища освіта не є обов'язковою у житті їх дитини. Або ж навіть маючи бажання покращення соціального положення та життя для своєї дитини, в більшій мірі вони не мають змоги цього дати.

Неабияку роль відіграє місце проживання учнів: результати проведених опитувань доводять те, що якість надання освітніх послуг в міських школах значно краще, саме тому учні міських шкіл мають кращі результати ЗНО і разом з тим, кращі можливості для вступу в омріяні ВНЗ.

Зважаючи на більш ґрунтовну необхідність дослідження даної теми, була написана програма соціологічного дослідження та проведене експертне опитування, що беззаперечно, і дало змогу довести висунуті гіпотези та здобути отримані висновки.

ВИСНОВКИ

В цілому, кваліфікаційна робота дала змогу ряд завдань, а саме:

1. Розкрито теоретичні підходи до дослідження поняття «соціальна нерівність».

У соціології соціальна нерівність постає неминучим явищем. В першому розділі розкрито основні напрямки дослідження соціальної нерівності в освітній системі, а саме: розглядається функціоналізм, прихильники якого схильні вважати, що освіта є відтворенням неминучого та природного процесу соціальної стратифікації, тоді як надання доступу до освітніх послуг залежить від особистісних здібностей індивіда. Прихильники теорії конфліктів схильні вважати, що освіта відтворює стратифікаційну структуру суспільства; натомість доступ до отримання освіти залежить від статусу, приписаного індивіду в суспільстві.

2. Здійснено соціологічний аналіз поняття «соціальна нерівність».

Поняття соціальної нерівності визначається як форма соціального поділу, за якої певні види, класи та верстви населення займають різні позиції у вертикальній ієрархії суспільства та їм притаманні різні положення, нерівні за здійсненністю шансів на реалізацію своїх думок та задоволення потреб. Нині вчені виокремлюють такі головні критерії, які характеризують соціальну нерівність: дохід, освіта, влада, престиж, соціальне походження, гендер, раса і етнічність, віросповідання.

У ході дослідження було проаналізовано різні соціологічні концепції та визначено головні особливості соціальної нерівності. Наприклад, К. Маркс вважав, що соціальна нерівність виникає на основі конфлікту та поділу праці. Г. Спенсер зазначав, що соціальна нерівність утворюється на основі боротьби.

П. Бурдьє і Р. Будон продемонстрували, що система освіти відіграє роль механізму передачі, що відтворює соціально-економічну нерівність від

покоління до покоління. Однак, концепція відтворення трактується ними занадто вузько: під відтворенням вони розуміють лише успадкування, повторення дітьми соціального стану їхніх батьків, тобто вона фокусується на кристалізації соціально-економічних відмінностей в суспільстві. Отже, соціальна нерівність має цілий спектр виявів, а саме проявляється у нерівності у рівні достатку, нерівності у володінні та власності, нерівності у доходах; нерівності у статусі в суспільстві, нерівності у доступі до суспільних благ, нерівності у споживанні, нерівності у капіталі.

3. Охарактеризовано чинники розвитку соціальної нерівності в системі освіти.

У суспільній свідомості соціальна нерівність в системі освіти є загально визнаним явищем. Соціологія розглядає нерівність в системі освіти як неминуче явище, а американські соціологи схильні вважати, що найбільший вплив на успішність навчання мають соціальні та сімейні чинники, що в результаті зумовлює рівень доходів. Вчені вважають, що якість навчального процесу не залежить від того, чи забезпечена школа матеріальними ресурсами, ключову роль цьому відіграє саме соціальне походження дітей. Наприклад, на думку Дж.Коулмана, учні перебувають у межах нерівності, яка визначається їхнім середовищем спілкування, кварталом, будинком, і цей вплив продовжується впродовж усього життя. Втім, слід зазначити, що зустрічаються випадки, коли діти з бідних сімей мають кращу успішність, ніж їхні однолітки із інших соціальних класів.

4. Проаналізовано детермінанти розвитку нерівності в системі освіти українського суспільства.

Усім громадянам нашої країни забезпечується рівний доступ до високоякісної освіти, не залежно від статі, національності, соціального походження, рівня статків, місця проживання, релігійної приналежності. Реалізації цього закону сприяють наявність навчальних закладів освіти в межах державного стандарту та безкоштовною освітою на конкурсній основі

під час вступу до ВНЗ. Втім, питання рівного доступу до освіти, сьогодні є доволі гострим.

В роботі наведені дані міжнародного освітнього проекту PISA, на основі якого виокремлено наявність наступних чинників відтворення соціальної нерівності в системі освіти, як соціально-економічне походження батьків, тип поселення (сільське або міське) та гендер. Фактично для відтворення соціальної нерівності в системі освіти найвпливовішим виявився чинник соціально-економічного походження індивіда, що передбачає класову належність та освітній рівень батьків. Одним із важливих чинників постає територіальне розміщення (нерівномірність доступу до якісних освітніх послуг), що зокрема доводить гіпотезу відносно низького рівня якості освітніх послуг у сільських школах та віддалених районах, де матеріально-технічне забезпечення знаходиться в незадовільному стані та передбачає необхідність здійснення модернізації. Крім того, освіта батьків та доволі складне соціально-економічне становище сімей є вкрай несприятливими умовами для прогресивного розвитку їх дітей та здобуття якісної вищої освіти.

5. Описано прояви соціальної нерівності в Україні та світі (на основі вторинного аналізу соціологічних даних).

В роботі було проаналізовано 10 сучасних європейських досліджень, які були спрямовані на пошук чинників та проявів соціальної нерівності в системі освіти. В ряді європейських країн, так само, як і в Україні: соціальне походження та статус батьків та матеріальне положення сім'ї спричинює нерівність в системі освіти. А також – гендерні характеристики, статус мігрантів, мова тощо.

Здійснений аналіз зарубіжних підходів до дослідження соціальної нерівності дозволив зробити висновки: проблема бідності та її зв'язок з обмеженнями доступу до освітніх послуг у всьому світі визнається однією з ключових, урядами країн пропонуються стратегії, спрямовані на вирішення

цієї проблеми. Втім, не дивлячись на зусилля, що докладаються, соціальна нерівність проявляється на всіх шаблях освіти, особливо на ступенях вищої освіти.

Крім того, існують значні економічні, соціальні, географічні та культурні чинники, що впливають на закріплення нерівності в освіті.

Варто зауважити, що ключові сфери життя залежать від рівня навчальних досягнень, включаючи індивідуальні навички, рівень доходу, соціально-економічний статус, здоров'я та загальну якість життя. Рівень освіти також безпосередньо впливає на доходи та соціально-економічний статус людей наступним чином: малоосвічені європейці майже втричі більше схильні до ризику бідності чи соціального відчуження, ніж особи, які мають вищу освіту. Так само існує міцний зв'язок між вищим рівнем освіти та вищими показниками самооцінки здоров'я, нижчим рівнем захворюваності та кращим доступом до медичної допомоги.

б. За результатами соціологічного дослідження розкрито чинники розвитку соціальної нерівності в українській освітній системі.

В роботі здійснено аналіз результатів експертного опитування (18 експертів м.Києва – представників адміністративної ланку університетів, серед яких були: проректори із наукової та навчальної роботи, декани факультетів та завідувачі кафедр). Інтерв'ю, метою якого було здійснення пошуку та поглиблення інформації щодо проявів соціальної нерівності в системі освіти, дало змогу виявити ряд чинників, які є ключовими щодо прояву нерівності в освітній сфері.

Нерівний доступ до знань, нерівні можливості щодо отримання якісної освіти, нерівні можливості при вступі – ось ті чинники, які були виявлені в результаті проведеного експертного опитування. Одним із завдань було зіставлення отриманих результатів опитування із здійсненим вторинним аналізом ряду європейських досліджень, та їх порівняння. Однаковою мірою, теза про існування соціальної нерівності підтверджена, як в Україні, так і в

ряді європейських країн. Вступ на престижні спеціальності ВНЗ вимагає значних зусиль (власної мотивації, прагнень до знання, здібностей), втім, разом з тим, вимагає і навчання в навчальних закладах із високим рівнем якості навчальних послуг, тривалих додаткових занять з репетиторами, що в основному, можуть дозволити собі сім'ї із середнім рівнем доходу або вище середнього. Крім того, було доведено тезу відносно того, що рівень підготовки у сільських школах не дає можливості здачі ЗНО на досить високому рівні. По суті, ЗНО передбачає рівні можливості вступу до ВНЗ, а насправді стає проявом статусної соціальної нерівності, адже воно проявляє нерівність початкових можливостей, в основі якої лежать не лише здібності, а соціальне становище сім'ї.

Малозабезпечені сім'ї та діти з сільських місцевостей – найбільш уразливі соціальні групи по відношенню до прояву нерівності доступу до освіти. Адже неможливість відвідувати додаткові заняття, підготовчі курси, незручне транспортне сполучення, неможливість забезпечити проживання, створює значну недоступність вищої освіти для даних груп.

Конкуренція між вищими навчальними закладами не сприяє створенню рівності у вищій освіті та можливість вступу лише відповідно до знань, а не доходів та соціального становища сім'ї (адже, як відомо, більшість престижних спеціальностей мають здебільшого контрактну форму навчання; і вартість контракту залежить від престижності ВУЗу).

Зважаючи на результати отриманих даних, варто зазначити, що нерівність спричинена явищами модернізації освітньої сфери, глобалізації та трансформації. Суспільство споживання створює умови, де доступ до отриманих знань є показником статусу особистості (прояв косямеризму в освітньому середовищі). Крім того, в сучасному суспільстві існує ексклюзія та інклюзія як збалансованість нерівності в освітній системі.

Отже, все це в цілому дозволяє говорити про наявність актуальної суспільної проблеми, котра потребує соціологічної концептуалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>
2. Бабенко С. Соціальна нерівність в оцінках населення України (за результатами міжнародного дослідження ISSP 2009 року) / за ред. О. Іващенко. – К. : Інститут соціології НАН України; Київський міжнародний інститут соціології, Інститут політики, центр “Соціальні індикатори”, 2009. – 44 с.
3. Балакірева О. Детермінанти соціально-економічної нерівності сучасній Україні / за ред. Балакірева О. М., Головенько В. А., Дмитрук Д. А., НАН України, Інститут економіки та прогнозування. – Київ, 2011. – 592 с.
4. Бідність та нерівні можливості дітей в Україні / [Черенко Л.М., Полякова С.В., Реут А.Г. та ін.]; за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Український центр соціальних реформ, 2009. – С. 96–123
5. Бехманн Г. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний / Готтхард Бехманн; пер с нем.- 2-е изд.- М.: Логос, 2012. – 248с.
6. Бурдьє П. Поле науки / Пьер Бурдьє // Бурдьє П. Социальное пространство: поля и практики / Пьер Бурдьє. - М.: Институт экспериментальной социологии, СПб: Алетейя, 2005. – С.473-517.
7. Бурдьє П. Социолог под вопросом / Пьер Бурдьє // Социология под вопросом. Социальные науки в постструктуралистской перспективе. - М.: Праксис: Институт экспериментальной социологии, 2005. – С.135-148.
8. Вебер М. Наука как призвание и профессия / М. Вебер // Вебер М. Избранные произведения. – М. : Прогресс, 1990. – С. 707–735.
9. Гидденс Э. Социология [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/gidd/13.php

10. Гумплович Л. Підстави соціології // Західно-європейська соціологія XIX початку XX століть / За ред. В.І.Добренькова. - М.: Видання Міжнародного Університету Бізнесу та Управління, 1996. – 520 с.
11. Детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні: монографія / [Балакірева О.М., Головенько В.А., Дмитрук Д.А. та ін.]; за ред. канд. соціол. наук О.М. Балакіревої; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2011. – 592 с. – С. 23.
12. Дюркгейм Э. Социология образования. / Эмиль Дюркгейм. – М.: ИНТОР, 1996. – 80 с.
13. Кремень В.Г. К обществу знаний через совершенствование системы образования//Социально-экономические проблемы информационного общества /Под ред Л.Г.Мельника. - Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. – С.34-48.
14. Курило І. Доступність, якість освіти та її роль у подальшій професійній самореалізації сільських дітей / І. Курило // Стан та соціальний захист сільських дітей: тематична державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2004 р. / ред. М. М. Ілляш. – Київ: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2005. – С. 75–91.
15. Константиновский Д.Л. Неравенство и образование: Опыт социологических исследований жизненного старта российской молодежи (1960-е годы — начало 2000-х). – М.:ЦСП, 2008. – 552 с.
16. Коулман Дж. Основы соціальної теорії. Кембридж, М.: Harvard University Press, 1990. – 306 с.
17. Лібанова Е.М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу. – К.: КНЕУ, 2008. – С. 143.
18. Макеев С. История и современное состояние исследований стратификации / Сергей Макеев // Подвижность структуры. Современные процессы социальной мобильности. – К.: Институт социологии НАН Украины, 1999. – С. 19–23.

19. Макеєв С. Класовий аналіз в сучасній соціології / Сергій Макеєв // Класове суспільство. Теорія і емпіричні реалії. – К. : Інститут соціології НАН України, 2003. – С. 11–38.
20. Макеєв С. Нерівність в соціологічній перспективі / Сергій Макеєв // Нові соціальні нерівності / під ред. С. Макеєва. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – С. 14–42.
21. Макеєв С. Соціальна мобільність у стратифікованому просторі / С. Макеєв, С. Оксамитна // Структурні виміри сучасного суспільства : навчальний посібник / за ред. С. Макеєва. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – С. 190–208.
22. Мертон Р. К. Соціальна теорія і соціальна структура / Пер. з англ. Е. Н. Егорової, і др.; науч. ред. З. В. Коганова. — М.: АСТ, Хранитель, 2006. – 873 с.
23. Оксамитна С. Новітня доба української освіти / Світлана Оксамитна, Сергій Стукало // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : У 2-х т. / за ред. д. е. н. В. Ворони, д. с. н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – Том 1. Аналітичні матеріали. – С. 444–457.
24. Оксамитна С. М. Експансія вищої освіти та нерівність освітніх можливостей / С. М. Оксамитна // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2014. – № 4. – С. 6–13.
25. Оксамитная С. Образование : новые тенденции воспроизводства традиционного неравенства / Светлана Оксамитная // Новые социальные неравенства / под ред. С. А. Макеєва. – К., 2006. – С. 116–147.
26. Оксамитна С. Міжгенераційна класова та освітня мобільність / С. Оксамитна. - К.: НАУКМА, 2011. – 287с.
27. Оксамитна С. Гендерні відмінності вибору галузей освіти та категорій зайнятості / С. Оксамитна, О. Виноградов, Л. Малиш, Т. Марценюк

// Молодь України: від освіти до праці. – Київ : ВПЦ НаУКМА, 2010. – С. 173–175.

28. Оксамитна С. Міжгенераційна класова та освітня мобільність / Світлана Оксамитна. – Київ : НаУКМА ; Аграр Медіа Груп, 2011. – 287 с.

29. Оксамитна С. Освітня нерівність та освітня мобільність старшої вікової когорти молоді / С. Оксамитна, О. Виноградов, Л. Малиш, Т. Марценюк // Молодь України: від освіти до праці. – Київ : ВПЦ НаУКМА, 2010. – С. 175–181.

30. Оксамитна С. Освітня нерівність за місцем проживання та типом освітнього закладу / С. Оксамитна, В. Мулявка // Наукові записки НаУКМА. – 2015. – Т. 174 : Соціологічні науки. – С. 9–19.

31. Оксамитна С. Соціальна диференціація освітніх можливостей за результатами міжнародного проекту PISA: досвід для України / С. Оксамитна, А. Васильченко // Наукові записки НаУКМА. – 2009. – Т. 96 : Соціологічні науки. – С. 13–21.

32. Освіта в Україні 2017 [Електронний ресурс] / Аналітичний центр CEDOS ; Т. Жерьобкіна, І. Когут, М. Куделя [та ін.] ; заг.ред. Є. Стадний. – Режим доступу: http://cedos.org.ua/data/pdfs/osvitaua_250416_updated.pdf.

33. Парсонс Т. Про структуру соціальної дії. - М., 2000. – 401 с.

34. Смелзер Н. Социология / Под ред. В. А. Ядова. — М.: Феникс, 1994. – 688 с.

35. Серета О.О. Легітимізація соціальної нерівності як чинник конституювання соціального порядку : Дис... канд. соціол. наук: 22.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2004. — 220с.

36. Рівень життя населення України/ НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. Ком. Статистики України; за ред. Л. М. Черенько. – К.: ТОВ«Видавництво «Консультант», 2006. – 428 с.

37. Р. Джон. Теорія справедливості / Пер. з англ. О.Мокровольський. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи». 2001. – 822 с.

38. Сорокин П. А. Социальная мобильность / П. А. Сорокин ; пер. с англ. М. В. Соколовой ; под общей ред. В. В. Сапова. – М. : Academia ; LVS, 2010.
39. Сорокин П. А. Людина, цивілізація, суспільство. – М., 1992. – С. 184
40. Соціальна політика в умовах поглиблення соціальної нерівності в Україні: монографія / за ред. І. Ільчука [та ін.]. - К.; Херсон: Вишемирський В. С., 2010. – 376 с.
41. Спенсер Г. Підстави соціології / / Г. Спенсер. - Твори. СПб., 1898. Т. 4. – 291 с.
42. Судаков М.В. Соціологічна концептуалізація соціальної нерівності як чинника структурної диференціації соціальних систем. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук. за спец. 22.00.01.- теорія та історія соціології. – Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка.– К., 2008. – С.14
43. Судаков В.М. Соціалізаційний потенціал освітніх процесів в сучасному суспільстві /В.М.Судакова //Сучасне суспільство в соціологічних дослідженнях: Зб. наук. праць. – К.: ВЦ МСУ, 2010. – С.5-10.
44. Хомерікі О.А. Вища освіта в європейських країнах: генезис і перспективи/ О.А. Хомерікі// Нова парадигма: журнал наукових праць. – Вип 113. – Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. – С. 28-36.
45. Чепак В.В. Конфліктологічна парадигма в соціології освіти / В.В.Чепак // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. праць. - Вип. 16. - К.: Логос, 2012. – С. 6-13
46. Чепак В.В. Быть или влиять: социология образования в современном научном дискурсе// Scientific Works. The International Scientific and Theoretical Journal. - Baku.-The Institute of Philosophy and Law of Azerbaijan National Academy of Science. - 2016. - №2(26). – С.159-164.

47. Чепак В.В. Вивчення освіти: наукові візії і розрізнення// Соціологічні студії: наук.-практ. журнал. – Луцьк: Східноєвроп. Нац.ун-т ім. Лесі Українки.- 2015 -№ 2(7). – С.52-58.
48. Штомпка П. Социология социальных изменений. М., 1996. – 428 с.
49. Яковлев А. О. Поліпарадигмальність як методологічна система координат для осмислення трансформації функцій сучасної освіти / А. О. Яковлев // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2013. – № 3 (17). – С. 64–76.
50. Akyol, M. Do educational vouchers reduce inequality and inefficiency in education?, *Economics of Education Review* 55. 2016. pp. 149-167.
51. Badley, E. M.; Canizares, M.; Perryccio, A. V.; Hogg-Johnson, S.; Gignac, M. A. Benefits Gained, Benefits Lost: Comparing Baby Boomers to Other Generations in a Longitudinal Cohort Study of Self-Rated Health. *The Milbank Quarterly*, 93(1). 2005. pp. 40-72. <https://doi.org/10.1111/1468-0009.12105>
52. Borgna, C.; Contini, D. Migration, Education, and Inequality Which European Educational Systems Provide Fair Opportunities to Learn, *Mitteilungen Heft*. 2014. p.146.
53. Borgonovi F., Pokropek A. Birthplace diversity, income inequality and education gradients in generalized trust: the relevance of cognitive skills in 29 countries. *OECD Education Working Paper*. No. 164. 2018. – P. 41
54. Breen R. Educational Expansion and Social Mobility in the 20th Century / Richard Breen // *Social Forces*. – 2010. – Vol. 89 (2). – P. 365–388.
55. Brown Ph., Scase R. Higher Education and Employment in Post-Industrial Society / Ph. Brown , R. Scase // *The Student's Companion to Sociology*. – Oxford: Blackwell Publ., 1997.- P.186-192.
56. Erola, J.; Jalonen, S.; Lehti, H. Parental education, class and income over early life course and children's achievement. *Research in Social Stratification*

and Mobility, Vol. 44. 2016. – pp. 33–43.
<https://doi.org/10.1016/j.rssm.2016.01.003>

57. European Commission (2014). Tackling Early Leaving from Education and Training in Europe: Strategies, Policies and Measures, Eurydice and Cedefop report. Available online http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/175EN.pdf.

58. Fernandez E.C. Rethinking the role of elite private schools in a neoliberal era: an example from Chile. *Policy Futures in Education*. 2009. 7(1) – pp. 31–43.

59. Janta, B.; Harte, E. (2016). Education of migrant children [Product Page]. Retrieved 9 June 2017, from https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1655.html

60. Haim E. B. Expansion and inequality of educational opportunity: a comparative multi-level analysis [Electronic resource] / Eyal Bar Haim, Yossi Shavit, Hanna Ayalon. – Tel Aviv University, 2007. – Mode of access: <https://www.mcgill.ca/iris/files/iris/Panell1.1Haim.pdf>. – Title from the screen.

61. Haunberger S. Did Educational Expansion Trigger the Development of an Education Society? Chances and Risks of a New Model of Society / Sigrid Haunberger // *Policy Futures in Education*. – 2010. – Vol. 8, no. 1. – P. 8–21.

62. Hausmann R. The Global Gender Gap Report 2009 / Ricardo Hausmann, Laura D. Tyson, Saadia Zahidi. – Geneva : World Economic Forum, 2009. – P. 189.

63. Hausmann R. The Global Gender Gap Report 2012 / Ricardo Hausmann, Laura D. Tyson, Saadia Zahidi. – Geneva : World Economic Forum, 2012. – P. 344–345.

64. Hausmann R. The Global Gender Gap Report 2015 / Yasmina Bekhouche, Ricardo Hausmann, Vesselina Ratcheva [et al.]. – Geneva : World Economic Forum, 2015. – P. 364.

65. Hout M. Maximally Maintained Inequality and Essentially Maintained Inequality: Crossnational Comparisons / Michael Hout // *Sociological Theory and Methods*. – 2006. – Vol. 21, no. 2. – P. 237–252.
66. Hooghe M., Marien S., De Vroome T. The cognitive basis of trust. The relation between education, cognitive ability, and generalized and political trust. *Intelligence*. Volume 40. Issue 6. November–December 2012. – pp. 604–613.
67. Karoly, L. A. The Economic Returns to Early Childhood Education, *The Future of Children*, Vol. 26, No. 2, Starting Early: Education from PreKindergarten to Third Grade (Fall 2016). 2016. – pp. 37-55.
68. Kearney, M. S.; Levine, P. B. Income Inequality, Social Mobility, and the Decision to Drop Out of High School, *Brookings Papers on Economic Activity*, (SPRING 2016). 2016. – pp. 333-380.
69. Kollins R. *The Credential Society: An Historical Sociology of Education and Stratification* / R. Kollins. - N.Y: Academic Press, 1979. – 360 p.
70. Lopez M. R. Equality of opportunities in Spanish higher education. *Higher Education*. 2009. 58(3). – pp. 285–306
71. Mackenbach et al. Variations in the relation between education and cause-specific mortality in 19 European populations: A test of the ‘fundamental causes’ theory of social inequalities in health, *Social Science & Medicine* 127. 2015. – pp. 51-62.
72. Meer, N.; Modood, T. (2016). Muslim-State Relations in Great Britain: An Evolving Story in Robert Mason (ed.) *Muslim Minority-State Relations, The Modern Muslim World*.
73. Pathmaloshini N. The implications of structuration theory for education. *Masters Degrees (Education, Development, Leadership and Management)*. <http://hdl.handle.net/10413/3485>
74. Plewis, I.; Bartley, M. ‘Intra-generational social mobility and educational qualifications’, *Research in Social Stratification and Mobility* 36. 2014. – pp. 1-11.

75. Power M. J., O' Flynn M., Courtois A., Kennedy M. Neoliberal Capitalism and Education in Ireland. *Working Paper*. WP 2013-03. April 2013. URL:<http://ulsites.ul.ie/sociology/sites/default/files//Neoliberal%20Capitalism%20and%20Education%20in%20Ireland.pdf>
76. Saar E. Unequal educational transitions in Estonia: tracking and family background / Ellu Saar, Kristel-Amelie Aimre // *European Societies*. – 2014. – Vol. 16 (5). – P. 694–716.
77. Salverda, W.; Checchi, D. (2014). Labour-Market Institutions and the Dispersion of Wage Earnings, Discussion Paper No. 8220. - 2014. pp. 30-47. Available online <http://ftp.iza.org/dp8220.pdf>
78. Sirniö, O.; Martikainen, P.; Kauppinen, T. M. (2016). Entering the highest and the lowest incomes: Intergenerational determinants and early-adulthood transitions, *Research in Social Stratification and Mobility*, 44. – 2016. pp. 77-90.
79. Simonova N. Evolution and Determination of Educational Inequalities in the Czech Republic between 1995 and 2002 in the European Context / Natalie Simonova, Petr Soukup. – Prague, 2008. – 59 p.
80. The Programme for International Student Assessment (PISA) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.oecd.org/pisa/home/>.
81. Wheeler-Bell Q. Educating the Elite: A Social justice education for the privileged class. *Philosophical Inquiry in Education*. 2012. 24 (4), pp. 379–399.
82. Yang, J.; Qiu, M. The impact of education on income inequality and intergenerational mobility, *China Economic Review* 37. 2016. – pp. 110-125.

Анкета для опитування експертів

Доброго дня, шановний експерте! Ми проводимо дослідження на тему: «Нерівність доступу до освіти в Україні: соціологічний аналіз». Просимо Вас взяти участь в нашому опитуванні, адже саме Ваш рівень професіоналізму та компетентності надасть нам змогу зробити репрезентативні висновки. Завчасно дякуємо за кожен обґрунтований відповідь.

1. Чи є на Вашу думку, соціальний статус батьків основою походження соціальної нерівності?
2. На якому із рівнів, на Вашу думку, освіта зазнає нерівності найбільше (початкова, середня, вища) ?
3. Які із аспектів нерівності проявляються найбільше?
 1. Нерівний доступ до здобуття освіти
 2. Нерівні можливості при отриманні якісного навчання
 3. Неоднаковий доступ до знань
 4. Неідентичні права при вступі.
4. Чи постає, на Вашу думку, освіта основою відтворення соціальної нерівності в Україні?
5. Чи існує, на Вашу думку, зв'язок між рівнем освіти та добробутом населення?
6. Чи існує, на Вашу думку, зв'язок між рівнем освіти та соціальною мобільністю?
7. Як Ви вважаєте, чи визнаються інвестиції населення в освіту своїх дітей як найбільш перспективне та вигідне вкладання коштів в їх майбутнє?
8. Чи існує наразі в Україні освітня нерівність залежно від місця проживання?

9. Чи постає на Вашу думку, рівень здобутої освіти (середня, середня спеціальна, вища) гарантом здобуття високого соціального статусу в суспільстві?

10. Чи існує на Вашу думку, залежність між рівнем здобутої освіти індивідів та економічною ситуацією в суспільстві?

Вкажіть, будь ласка:

Ваш вік: _____

Стать : _____

Посада: _____

Регіон проживання _____

Тип населеного пункту _____

Щиро дякуємо!

Список експертів

1.	Білоус Оксана Іванівна – начальник відділу моніторингу якості вищої освіти НАУ
2.	Гудманян Артур Грантович – проректор з навчальної роботи НАУ
3.	Гурицька Марія Сергіївна – доцент Інституту журналістики КНУ ім. Т.Шевченка
4.	Дацюк Андрій Васильович – доцент кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою НАДУ
5.	Зоська Яна Володимирівна – професор кафедри соціології та соціальної роботи Класичного приватного університету
6.	Ковтун Олена Віталіївна – завідувач кафедри іноземної філології НАУ
7.	Литовченко Ірина Василівна – заступник директора з навчально-методичної роботи та гуманітарного розвитку коледжу інженерії та управління НАУ
8.	Лузік Ельвіра Василівна – завідувач кафедри педагогіки та психології професійної освіти НАУ
9.	Лясота Людмила Іванівна – доцент кафедри соціології та політології НАУ
10.	Михайлич Олександр Володимирович – доцент кафедри соціології та політології НАУ
11.	Помиткіна Любов Віталіївна – завідувач кафедри авіаційної психології НАУ
12.	Романенко Юрій Вікторович – професор кафедри міжнародних медіа комунікацій і комунікативних технологій КНУ ім. Т.Шевченка
13.	Стригуль Марина Василівна – доцент кафедри соціології та політології НАУ
14.	Хомерікі Олена Андріївна – професор кафедри соціології та політології НАУ
15.	Чупрій Леонід Васильович – професор кафедри соціології та політології НАУ
16.	Ягодзінський Сергій Миколайович – декан факультету лінгвістики та соціальних комунікацій НАУ
17.	Яковенко Юрій Іванович – професор кафедри соціології та політології НАУ
18.	Яковенко Алла Казимирівна – доцент кафедри соціології та політології НАУ

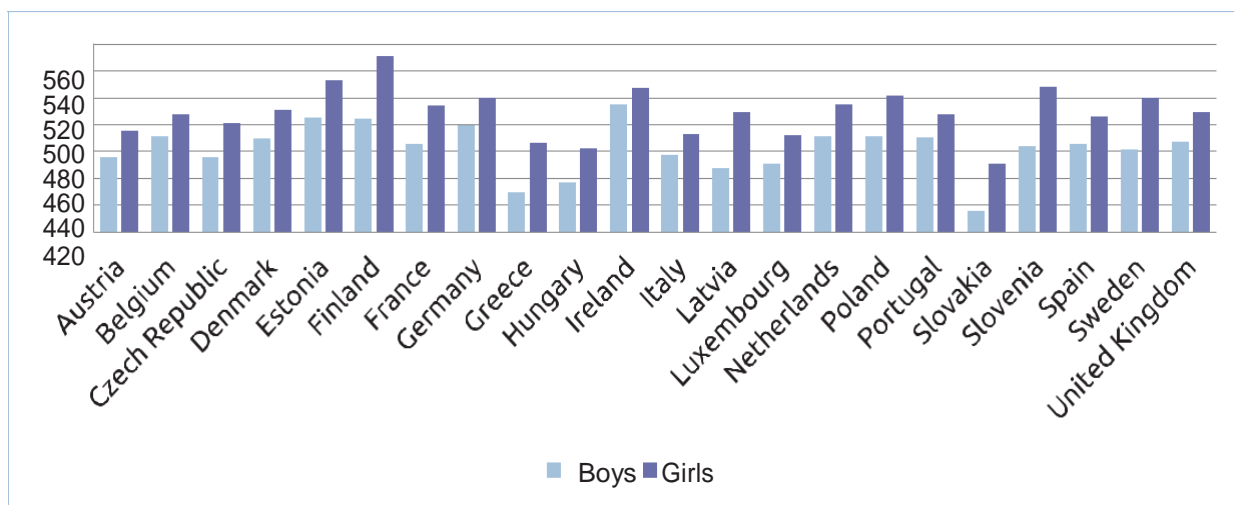

Рис. 1. Reading performance (PISA) Boys / Girls, Mean score, 2015.

Джерело: OECD (2017), Reading performance (PISA) (indicator). doi: 10.1787/79913c69-en (Accessed on 06 June 2017)

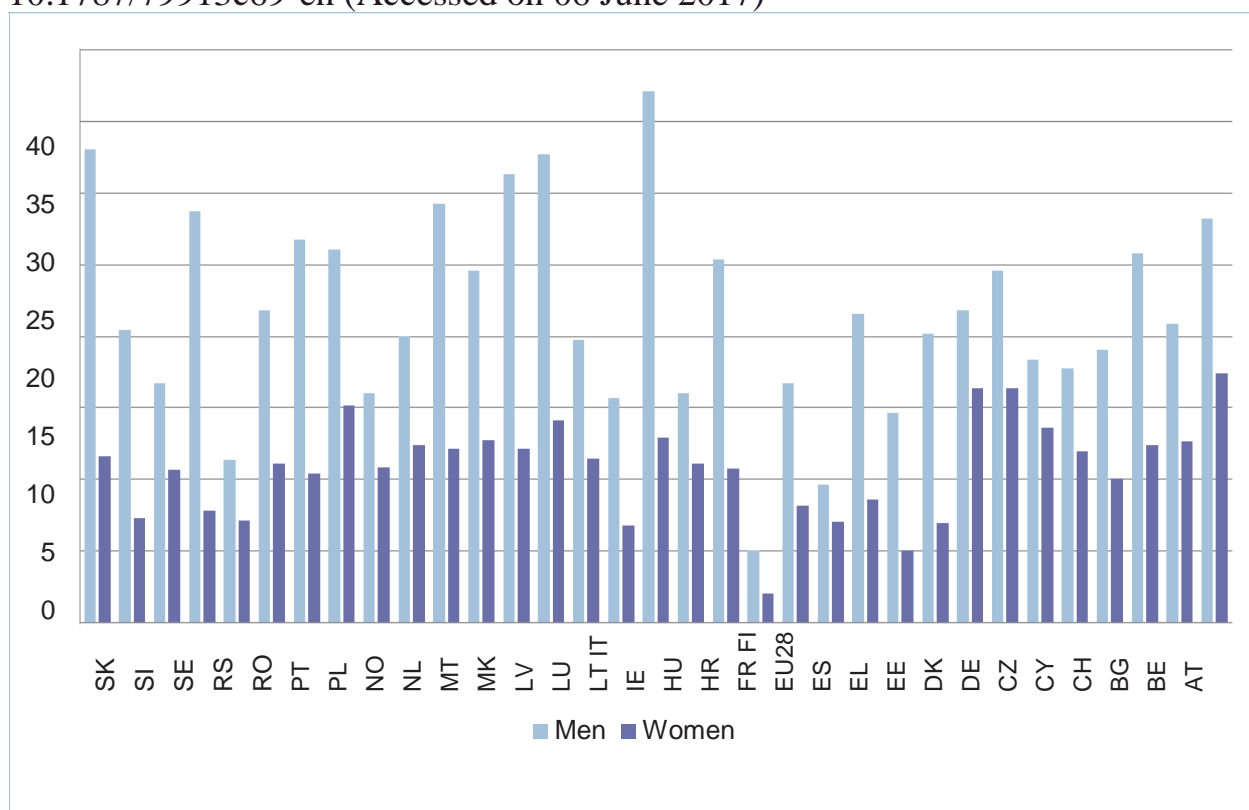

Рис.2.. Graduates in tertiary education, in science, mathematics, computing, engineering, manufacturing, construction, by sex - per 1000 of population aged 20-29 (2014).

Джерело: Eurostat. Population and social conditions statistics. Online data code: *educ_uoe_grad04*.

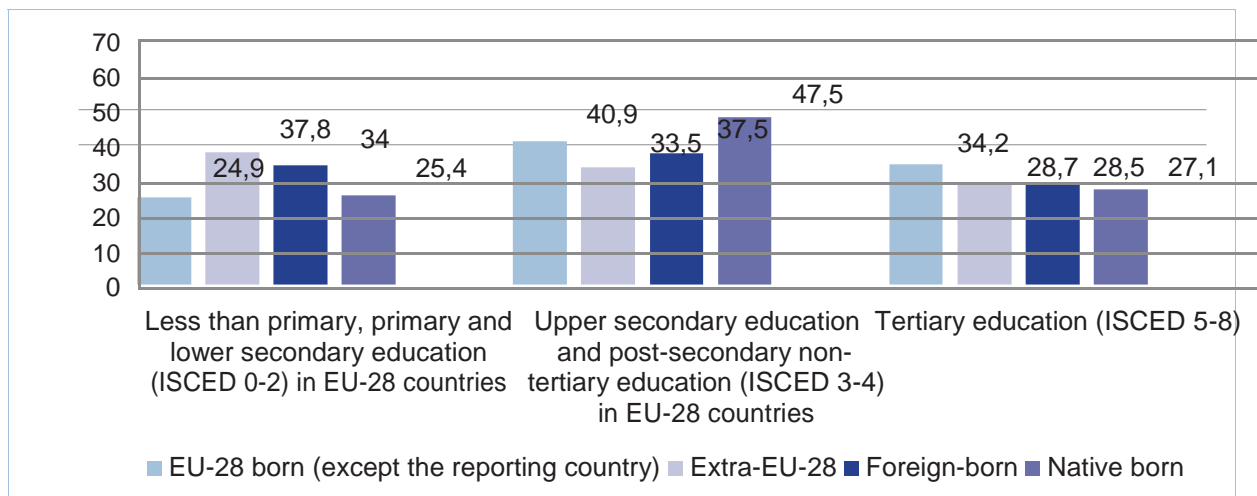

Рис 3. Educational attainment level among different groups of population (aged 15-64) in EU-28 countries by country of birth.

Джерело: Eurostat: Educational attainment statistics: Population by educational attainment level, sex, age and country of birth (%).
Online data code: *edat_lfs_9912*.

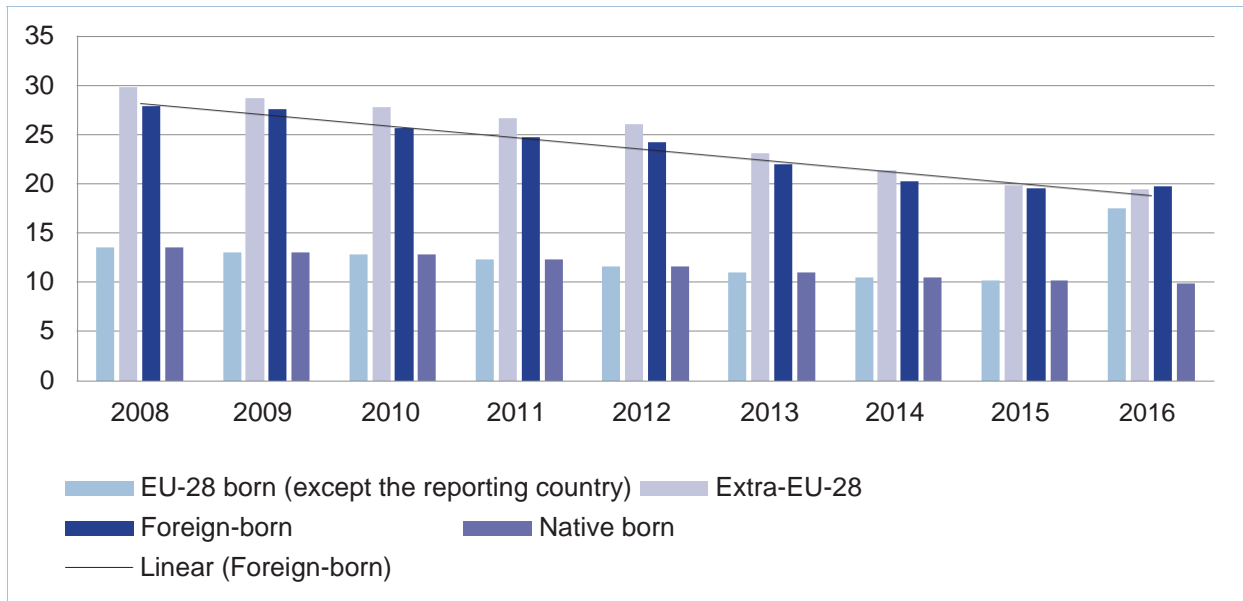

Рис. 4. Early leavers from education and training by year and country of birth in EU-28 countries (%).

Джерело: Eurostat. Statistics of education and training outcomes. Online data code: *edat_lfse_02*.

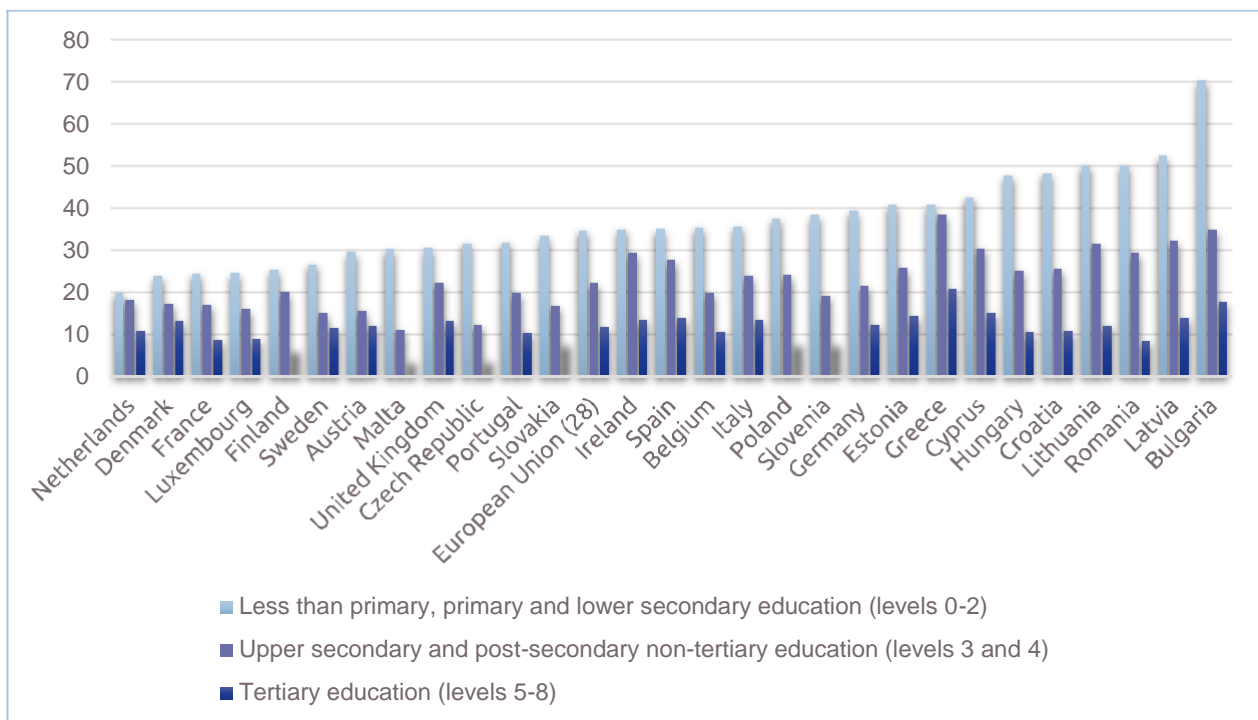

Рис. 5. People at risk of poverty or social exclusion by educational attainment level (population aged 18 and over in the EU-28, % of specified population) in 2015.

Джерело: Eurostat. Income and living conditions statistics. Online data code: *ilc_peps04*.

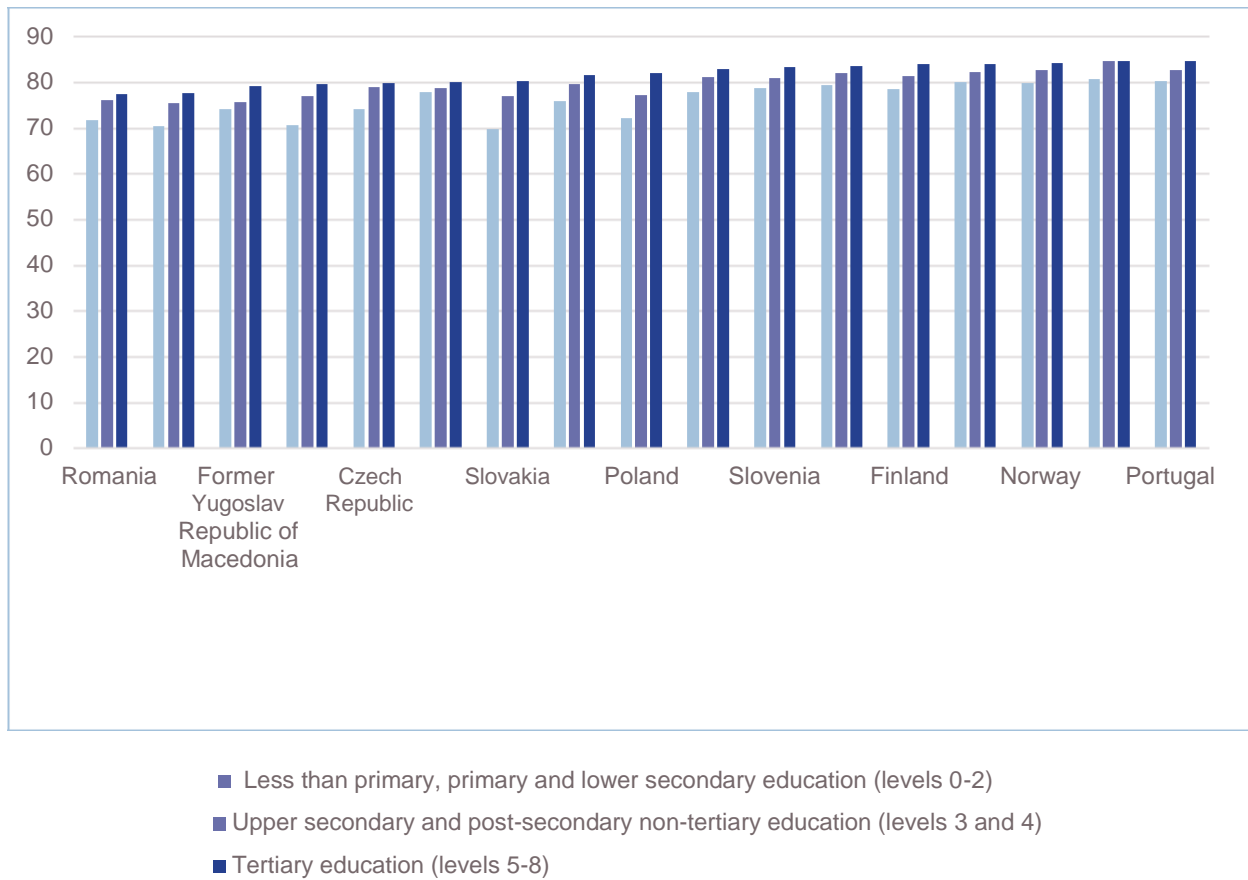

Рис. 6. Life expectancy (in years) at less than 1 year by educational attainment level in 16 European countries (Bulgaria, Czech Republic, Denmark, Greece, Italy, Hungary, Poland, Portugal, Romania, Slovenia, Slovakia, Finland, Sweden, Norway, Former Yugoslav Republic of Macedonia, Turkey) in 2015.

Джерело: Eurostat. Health statistics. Online data code: *demo_mlexpecedu*.

Класовий розподіл зайнятого населення України, %

Класи	Зайняте Населення	За статтю		За віком			За типом поселення		
		Чоловіки	Жінки	18-29	30-49	50+	Обласний центр	Місто	Село
Підприємці	8,8	10,6	6,8	7,1	9,5	8,8	9,8	8,8	7,9
Керівники	6,5	8,3	4,4	2,2	8,8	5,1	10,6	5,5	3,3
Фахівці з вищою освітою	25,0	17,3	34,0	27,1	27,0	19,2	31,0	24,4	19,1
Фахівці з середньою спеціальною освітою	10,7	9,9	11,7	13,3	10,6	8,8	11,2	10,9	9,9
Службовці без фахової освіти	5,6	4,2	6,9	5,4	5,1	6,4	4,6	6,5	4,5
Кваліфіковані робітники	30,7	36,0	24,7	29,8	28,8	36,1	23,0	34,4	34,9
Некваліфіковані робітники	12,7	13,7	11,5	15,1	10,2	15,8	9,8	9,5	20,4
Усього	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Кількість респондентів	1067	577	497	225	577	272	348	422	304

Джерело: дані проекту «Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством», реалізований Соціологічною асоціацією України за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», 2017 р.

Таблиця 3.2.

Класові відмінності у різних аспектах зайнятості і трудових практик, %

Класи	За видом зайнятості			За формою зайнятості		Працевлаштовані на підставі...		Договір/домовленість є ...			Наявність додаткової роботи
	Працюють за наймом у приватному секторі	Працюють за наймом у державному секторі	Працюють на себе	Працюють на постійній	Працюють на тимчасовій роботі, фрилансер	Запису у трудовій книжці / письмового договору	Усні домовленості	Безстроковим	Строковим із строком від 12 міс.	Строковим із строком менше року	
Підприємці	0,6	0	96,4	69,5	24,2	56,8	30,5	82,1	6,3	1,1	4,3
Керівники	50,0	31,4	18,6	97,1	1,4	84,3	4,3	90,0	4,3	1,4	8,6
Фахівці з вищою освітою	42,0	54,3	2,6	93,3	5,2	84,4	10,0	88,1	5,2	4,1	6,3
Фахівці з середньою спеціальною освітою	47,8	48,7	2,6	87,8	11,3	80,8	19,1	90,4	6,9	1,7	4,3
Службовці без фахової освіти	51,7	44,8	1,7	84,5	15,5	86,2	13,8	94,8	0,1	3,4	9,0
Кваліфіковані робітники	72,5	24,8	2,1	86,1	12,7	74,0	23,6	91,5	1,8	5,1	4,5
Некваліфіковані робітники	75,7	17,6	5,9	74,3	22,8	56,6	40,4	81,6	0,7	16,2	2,2
Усього	54,7	33,1	11,3	85,8	12,4	74,9	20,7	88,5	3,5	5,2	5,3

Таблиця 3. 3.

Класові відмінності у самооцінці матеріального становища родини, %

Класи	(А) За характеристиками якості життя					(Б) У порівнянні з матеріальним становищем середньостатистичної родини України				
	Не вистачає грошей навіть на їжу	Вистачає грошей на їжу, але купити одяг вже важко	Достатньо грошей на їжу й одяг, можете певну суму відкласти	Можете дозволити собі купувати деякі дорогі речі	Усього	Низький і дуже низький	Нижчий за середній	Середній	Високий і вищий за середній	Усього
Підприємці	0	7,4	57,9	33,7	100	6,3	23,2	46,3	24,2	100
Керівники	0	5,7	55,7	38,6	100	8,5	18,5	50,0	22,9	100
Фахівці з вищою освітою	0,6	18,6	65,3	15,5	100	12,3	29,7	48,7	9,3	100
Фахівці з середньою спеціальною освітою	0,9	19,5	66,3	13,3	100	16,5	33,1	45,2	5,2	100
Службовці без фахової освіти	5,6	24,1	64,7	5,6	100	27,5	46,6	21,7	4,2	100
Кваліфіковані робітники	2,1	40,2	51,5	5,9	100	21,1	39,1	35,6	4,2	100
Некваліфіковані робітники	5,2	48,2	40,8	5,8	100	33,1	34,6	27,9	4,4	100
Усього	1,9	27,5	56,8	13,8	100	18,2	33,1	40,0	8,7	100

Джерело: дані проекту «Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством», реалізований Соціологічною асоціацією України за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», 2017 р.

Таблиця 3. 4.

Класовий розподіл щодо низки показників матеріального становища

Класи	(А) Кількісні показники матеріального становища				(Б) Розподіл тих, кому доводилось значною або певною мірою економити, %							
Керівники	6383	5098	68,6	8,0	17,4	39,7	60,0	17,3	22,9	11,5	14,5	
Підприємці	6240	4945	57,9	6,3	32,6	48,4	56,8	32,7	36,2	26,3	26,6	
Фахівці з вищою освітою	6943	4460	40,9	13,0	40,1	68,9	63,8	43,0	46,0	31,4	39,5	
Фахівці з середньою спеціальною освітою	6193	3839	33,0	8,7	42,3	64,1	67,8	46,8	49,5	31,3	32,2	
Службовці без фахової освіти	6144	3924	20,7	22,4	72,4	87,9	86,2	60,3	61,4	48,3	55,1	
Кваліфіковані робітники	5524	4179	25,4	20,1	54,1	76,0	78,1	51,7	55,7	37,5	47,8	
Некваліфіковані робітники	4565	3246	15,4	20,6	66,7	82,3	73,5	56,0	59,6	47,8	53,7	
Усього	5982	4209	34,3	15,4	49,5	69,7	72,7	45,0	49,5	34,5	41,1	

Таблиця 3.5

**Класовий розподіл і різноманітні установки щодо соціальної нерівності,
% згодних і скоріше згодних з твердженням**

<i>Класи</i>	<i>A</i>	<i>B</i>			<i>B</i>	<i>Г</i>
Підприємці	96,8	75,9	64,2	26,3	83,2	57,9
Керівники	97,1	94,4	77,2	20,0	88,6	60,0
Фахівці з вищою освітою	98,9	89,6	75,8	21,1	89,9	67,3
Фахівці з середньою спеціальною освітою	96,5	93,0	85,2	23,5	87,9	67,9
Службовці без фахової освіти	94,8	86,2	79,4	13,7	94,8	63,8
Кваліфіковані робітники	97,8	88,8	81,3	20,9	85,9	69,9
Некваліфіковані робітники	98,5	91,2	83,8	19,9	91,9	73,5
Усього	97,8	88,8	78,8	21,1	89,2	67,4

Джерело: дані проекту «Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством», реалізований Соціологічною асоціацією України за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», 2017 р.

Таблиця 3.6

Класовий розподіл згодних з твердженням «На деяких посадах заробітна плата в Україні перевищує 100 тис. грн на місяць. За яких умов це є виправданим ...?», %

<i>Класи</i>	<i>Якщо посада передбачає надзвичайно інтенсивну та тяжку працю</i>	<i>Якщо посада передбачає надзвичайно високий рівень відповідальності</i>	<i>Якщо посада передбачає надзвичайно високий рівень професійної кваліфікації</i>	<i>Якщо людина має особливі, рідкісні таланти</i>	<i>Якщо людина має особливі заслуги перед країною</i>	<i>Не є виправданим за жодних умов</i>
Підприємці	24,2	35,8	30,5	30,5	30,5	36,8
Керівники	38,6	50,0	47,1	40,0	32,9	28,6
Фахівці з вищою освітою	34,6	36,8	33,8	41,3	32,0	32,7
Фахівці з середньою спеціальною освітою	35,7	32,2	31,3	30,4	24,3	34,8
Службовці без фахової освіти	29,3	43,1	44,8	39,7	36,2	29,3
Кваліфіковані робітники	28,4	34,7	35,6	36,0	28,7	37,8
Некваліфіковані робітники	30,1	31,6	33,8	32,4	33,8	30,1
Усього	31,3	36,1	35,3	36,2	30,5	34,1

Джерело: дані проекту «Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством», реалізований Соціологічною асоціацією України за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», 2017 р.

Таблиця 3.7.

Класові відмінності в участі у дозвіллевих і рекреаційних практиках, %

Класи	(А) Дозвіллеві практики							(Б) Рекреаційні практики						
Керівники	78,6	65,7	60,0	61,4	47,1	51,4	42,9	11,4	24,3	2,9	28,6	31,4	40,1	22,9
Підприємці	66,3	54,7	41,1	47,4	35,8	42,1	30,5	13,7	14,7	4,2	23,2	22,1	36,8	25,3
Фахівці з вищою освітою	80,7	67,3	58,7	39,8	52,0	51,7	40,2	7,4	28,7	4,1	24,2	18,6	31,2	8,6
Фахівці з середньою спеціальною освітою	66,1	62,6	44,3	42,6	41,7	28,7	29,6	9,3	35,7	4,3	22,6	25,2	27,8	11,3
Службовці без фахової освіти	41,4	39,7	24,1	27,6	24,1	20,7	22,4	12,1	32,8	13,8	19,0	10,3	25,9	5,2
Кваліфіковані робітники	49,2	39,9	26,3	30,2	18,7	19,6	16,6	16,6	47,1	8,2	18,6	14,2	23,9	2,7
Некваліфіковані робітники	33,8	25,0	15,4	27,2	8,1	10,3	8,1	26,5	44,1	6,9	17,6	8,8	11,8	3,7
Усього	60,0	50,3	38,4	37,0	31,8	31,6	28,6	14,2	36,8	6,1	21,3	17,4	26,9	11,2

Джерело: дані проекту «Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством», реалізований Соціологічною асоціацією України за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», 2017 р.

Таблиця 3.8.

Класовий розподіл тих, хто виїжджав протягом останніх трьох років в інші області України та в інші країни, %

Класи	% тих, хто виїжджав за межі області, де вони проживають, в інші регіони України з метою...						% тих, хто виїжджав в інші країни з метою...					
Керівники	72,9	44,3	38,6	11,4	5,7	2,9	27,1	12,9	4,3	2,9	0,1	
Підприємці	61,1	52,6	17,9	10,5	9,5	2,1	29,5	10,5	1,1	7,4	0,2	
Фахівці з вищою освітою	62,1	42,8	25,7	7,1	4,1	3,7	25,3	3,7	1,5	3,0	0,4	
Фахівці з середньою спеціальною освітою	55,7	50,4	15,7	4,3	2,6	6,1	13,0	3,5	0,9	7,0	0,1	
Службовці без фахової освіти	32,8	36,2	17,2	3,4	8,6	8,6	5,2	6,9	0	6,9	0	
Кваліфіковані робітники	39,3	36,6	7,6	5,1	7,3	2,1	4,5	3,6	0,5	6,0	0	
Некваліфіковані робітники	22,1	30,1	5,9	2,9	8,8	2,9	2,9	5,1	0,5	7,4	0	
Усього	48,3	40,7	16,2	6,1	6,3	3,4	14,2	5,2	1,2	5,5	0,2	

Джерело: дані проекту «Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством», реалізований Соціологічною асоціацією України за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», 2017 р.

Таблиця 3.9

Класові відмінності у володінні іноземними мовами, %

<i>Класи</i>	<i>Англійська</i>	<i>Німецька</i>	<i>Польська</i>	<i>Французька</i>
Керівники	71,4	17,1	17,1	4,3
Підприємці	60,6	23,7	11,0	2,2
Фахівці з вищою освітою	70,9	20,1	15,5	8,3
Фахівці з середньою спеціальною освітою	60,0	13,0	7,0	8,7
Службовці без фахової освіти	44,6	10,7	5,5	7,3
Кваліфіковані робітники	45,2	7,6	9,8	3,6
Некваліфіковані робітники	24,3	4,4	14,0	3,7
Усього	53,4	13,1	11,8	5,5

Джерело: дані проекту «Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством», реалізований Соціологічною асоціацією України за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», 2017 р.

Таблиця 3.10

Рівень задоволеності різними аспектами життя (середнє на 11-бальній шкалі, де 0 — «зовсім не задоволені», 10 — «повністю задоволені»)

Класи	Рівень задоволеності...						
	життям в цілому	роботою	житлом	Фінансовою ситуацією домогосподарства	часом на улюблену справу	особистими стосунками	якістю середовища проживання
Керівники	7,01	7,81	7,39	6,12	6,29	7,86	6,84
Підприємці	6,59	6,97	6,63	5,79	6,72	7,86	6,37
Фахівці з вищою освітою	5,97	7,14	6,05	4,69	5,95	7,71	6,16
Фахівці з середньою спеціальною освітою	5,86	6,97	6,09	4,79	6,32	7,86	6,24
Службовці без фахової освіти	5,16	4,19	6,01	3,78	5,98	7,65	5,67
Кваліфіковані робітники	5,42	5,98	5,81	4,25	5,52	7,61	6,01
Некваліфіковані робітники	5,47	5,47	5,72	4,01	5,50	7,56	6,22
Усього	5,80	7,09	6,08	4,62	5,89	7,70	6,17

Джерело: дані проекту «Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством», реалізований Соціологічною асоціацією України за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», 2017 р.

Таблиця 3.11

Класові відмінності у самооцінках можливості впливати на владу різного рівня і вільно висловлювати свою думку її представникам, %

<i>Класи</i>	<i>Можливість впливати на владу різного рівня</i>			<i>Можливість вільно висловлювати свою думку представникам органів влади</i>		
	<i>Населеного пункту, в якому Ви мешкаєте</i>	<i>Вашої області</i>	<i>Країни</i>	<i>Населеного пункту, в якому Ви мешкаєте</i>	<i>Вашої області</i>	<i>Країни</i>
Керівники	20,0	10,0	9,3	57,1	35,7	28,6
Підприємці	29,5	12,6	8,4	52,6	35,8	25,3
Фахівці з вищою освітою	17,8	8,9	6,3	46,1	30,5	19,7
Фахівці з середньою спеціальною освітою	11,3	7,8	5,2	33,9	18,3	12,2
Службовці без фахової освіти	13,8	6,9	5,2	39,7	20,7	20,7
Кваліфіковані робітники	13,6	4,8	3,0	32,6	21,1	14,8
Некваліфіковані робітники	12,5	2,9	2,2	31,9	19,1	13,2
Усього	16,1	7,1	4,7	41,1	25,1	17,7

Джерело: дані проекту «Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством», реалізований Соціологічною асоціацією України за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», 2017 р.

РЕЦЕНЗІЯ

на випускню кваліфікаційну роботу студентки магістратури
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Хомерікі Маріанни Мерабівни

Тема випускної кваліфікаційної роботи:

«Соціальна нерівність в реаліях системи освіти українського суспільства»

Коротка характеристика випускної кваліфікаційної роботи за змістом та розділами. Актуальність обраної авторкою теми обумовлена підвищенням уваги у науковому полі соціальних наук до модернізації системи освіти в сучасному світі, необхідністю вивчення негативних наслідків функціонування та розвитку освіти в умовах соціальних нерівностей. Проблематика соціальних нерівностей наразі відноситься до традиційного й одночасно перспективного напрямку руху соціології. У контексті освітніх практик українського суспільства соціальна нерівність має особливості прояву як чинник, що впливає на доступність якісної освіти та її відповідність суспільним очікуванням та вимогам ринку праці.

У роботі наявна логічна структура, яка пропонує послідовне вирішення поставлених авторкою завдань: вступ, три розділи із підрозділами, висновки перелік використаних джерел та додатки. Кожний розділ завершують висновки, які лаконічно відображають результати виконаного дослідження. У розділі 1 "Теоретичний аналіз проблеми соціальної нерівності в соціології" представлено теоретичні уявлення до вивчення соціальної нерівності й обгрунтовано проблемне поле соціологічного вивчення соціальної нерівності. У розділі 2. "Чинники розвитку соціальної нерівності в системі освіти" розкрито детермінанти розвитку соціальної нерівності в системі освіти (на основі вторинного аналізу закордонних досліджень). У розділ 3 "Система освіти як середовище розвитку соціальної нерівності в Україні" за результатами здійсненого авторкою опитування експертів проведено аналіз соціальних чинників розвитку соціальної нерівності в українській освітній системі. Обрана авторкою методологія і категоріально-понятійний інструментарій відповідають рівню сучасних наукових досліджень і поставленим у роботі завданням. Представлена кваліфікаційна робота містить аргументоване обгрунтування теоретичних основ дослідження освітньої проблематики в контексті соціальних нерівностей. У роботі здійснено аналіз наукових підходів та положень, який засвідчує доцільність використання обраної авторкою методології.

Позитивні сторони і недоліки роботи. Варто відзначити обізнаність авторки з теми дослідження. У роботі глибоко і критично опрацьовано наукову літературу з теми (список літератури містить 82 назви, з них 32 – сучасні англійськомовні джерела), що дозволило розкрити проблему на сучасному рівні соціологічного знання. Кваліфікаційна робота привертає увагу не лише своєю фундаментальністю, а й певними особливостями. По-перше, високим теоретико-методологічним рівнем, значним поглибленням уже відомих проблем дослідження освіти. По-друге, комплексним, різнобічним розглядом проблеми соціальних нерівностей в освіті. По-третє, глибокою обумовленістю наукових і прикладних аспектів досліджуваних проблем, органічним

взаємозв'язком теорії і практики. Робота пройшла апробацію на науковій конференції, її результати оприлюднено в тезах, а висновки мають практичне значення.

Разом з тим, на мій погляд, потребує уточнення мета роботи і назва підрозділу 3.1 (вона практично тотожна темі кваліфікаційної роботи). На основі здійсненого авторкою дослідження у подальшому, на мій погляд, доцільно зосередити увагу на дослідженні впливу інформаційної нерівності на систему освіти, що набуває значущості в умовах активного впровадження в освітні практики електронної освіти (дистанційного навчання) на основі використання новітніх інформаційно-комунікативних технологій, інтернет комунікацій, соціальних мереж.

Відповідність науково-освітнім компетентностям (магістерської програми) фахівця в галузі соціології. Випускна кваліфікаційна робота свідчить про те, що її авторка набула необхідні компетентності фахівця в галузі соціології, пройшовши підготовку за магістерською програмою. Так, М. М. Хомерікі показала здатність не тільки опрацювати наукові джерела з теми роботи, а й пропонувати власні концептуальні підходи до розкриття проблеми соціальних нерівностей в системі освіти в українському суспільстві з оглядом на світові тенденції в царині освіти. Теоретичний розгляд теми логічно доповнено грамотно проведеним вторинним аналізом емпіричних даних, що дозволяє розглядати висновки авторки як достатньо аргументовані.

Текст кваліфікаційної роботи свідчить, що вона оформлена відповідно до існуючих вимог.

Викладене вище дозволяє зробити висновок про те, що М. М. Хомерікі підготовлена до самостійної роботи як високо кваліфікований фахівець, здатний проводити соціологічні дослідження актуальних проблем сучасного суспільства. Вважаю, що випускна кваліфікаційна робота Хомерікі Маріанни Мерабівни на тему «Соціальна нерівність в реаліях системи освіти українського суспільства» заслуговує на оцінку "відмінно".

Професор кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор соціологічних наук, професор

Л. М. Хижняк

Підпис Л. М. Хижняк засвідчую:

Начальник Служби управління персоналом Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор педагогічних наук, професор

С. М. Куліш

13 травня 2020 р.